VARIA.

DOOR

DR. J. GONDA.

I. Tantu Panggëlaran, ed. Pigeaud, p. 58, 3e alinea.

Nā ling bhatāra Mahākaraṇa: „Anaku kamu hyang Brahmā, turuna pwa ring Yawaḍipa; panglandēpi përang përang ning mănūṣa, lwirnya: āstra, luke, tatah, usu, përkul, patuk, salwirning pagaway-aning mănūṣa. Kita mangaran pande wsi; kunang denta manglandë-panāstra, ana Windu prakāça ngaranya. Enz.

Prof. Kern liet indertijd (Eene Oud-Jav. Cosmogonie, Bijdragen, V, 2; 1887; Verspr. Geschr. IX, 289) de laatste woorden drukken: hana Winduprakāça ngaranya.

Op p. 130 geeft Dr. Pigeaud van deze passage de volgende vertaling: „Zoo sprak de Heer M.: „„Gij, mijn zoon B., daalt gij neder naar 't eiland Java, scherp de werktuigen der menschen, zooals wapenen, luke's, vijlen, usu's, bijlen, beitels, allerlei gereedschap der menschen. Gij heet ijzersmid, wat betreft uw wapensmederij, dat is in Winduprakāça. Enz.”

De bedoeling van dezen tekst is volkomen duidelijk: op bevel van den Oppergod moet Brahmā de kunst van het smeden en vervaardigen van werktuigen op Java introduceeren. Hij zal dan hierdoor den naam „ijzersmid” verwerven. Niet verklaard is echter door de beide uitgevers het slot van de passage. Pigeaud teekent er bij aan (p. 130, n. 7): „Wat met Winduprakāça bedoeld is, is duister; de samenstelling en de woorden afzonderlijk hebben voor zoover bekend in 't Skrt geen beteekenis die hier zou passen”. Blijkens zijn vertaling ziet hij er echter 'n naam van een plaats of tijdsduur in. Ook Kern dacht, het woord een hoofdletter gevende, aan een eigennaam.

Naar mijn meening is dit niet juist en is de uitdrukking wel degelijk bevredigend te verklaren. Men denke echter niet aan een Sanskrit-samenstelling. Wanneer men in twee woorden leest *windu prakāça*, dan is het tweede het bekende Skt. woord „beroemd, ver-

maard, bekend", dat op meerdere plaatsen ook in de Oud-Jav. literatuur voorkomt. Het eerste woord, *windu*, moet men in verband brengen met het Maleische *bindoe*, draaibank. Het Kawi-Bal. Wdb. vermeldt het niet, echter geven de Nieuw-Javaansche lexica op: „*windon* of *pamindon* = *pāmboeboetan* = draaibank". Er schijnt dus geen bezwaar te zijn om op onze plaats aan dit woord te denken, in deze of ongeveer deze beteekenis. Voor het gebruik van *prakāṣa* in de beteekenis „bekend als" kan men vergelijken Nāgarakṛtāgama 40, 1: *ngūnī... hana sira mahānātha... sāksāt dewātmakāyonija tanaya tēkap* *Śrī-Girindra prakāṣa* = weleer was er een groot vorst... klaarblijkelijk van goddelijke natuur als een niet uit een moederschoot geboren zoon van Girindra bekend zijnde. Men zie ook *ibid.* 86, 1: *wwantēn lor ning pura tēgal anāma ng Bubat kaprakāṣa* en *Wirāṭaparwa*, p. 63 Jb.: *ya ta yukti ni nghulun prakāṣa ngaran Kṛṣṇa*. Voor de verbinding met *ngaranya* vergelijke men het gebruik van het somtijds synonieme *prasiddha*, waarvoor ik citeer: *Brahmaṇḍapurāṇa kakawin* (Ms. Or. Leiden 4159) 11, 7: *karing Windusāra prasiddhā ngaranya*. Daar nu *ngaranya* vaak gebruikt wordt in den zin van: „het zoogenaamde", „wat men noemt" achter vreemde namen en uitdrukkingen, zou men kunnen veronderstellen, dat het ook op de hier besproken plaats uit de Tantu Pangg. pleonas-tisch gebezigd is, tenzij men *prakāṣa* met „beroemd" wil weergeven. Indien het bovenstaande juist is, zal men onze plaats kunnen vertalen met: „wat betreft uw wapenscherperij, die zal bestaan als de bekende, dusgenaamde „*windu*" (de draaibank, misschien: het bankwerk), bekend onder den naam *w*."

II. Tantu Pangg. p. 98 boven.

Hier wordt beschreven hoe de Heer Dharmarāja te voorschijn kwam uit den top van den Mahāmeru, waarbij deze in drieën spleet. Vrouwe *Pr̥thiwī* schudde alsof de Mahāmeru in zou storten; *mēṇḍēk bhumiwaṣaṇa*, kumucak wai nikang hudadi, *atgata bhaṭāra Paramēṣwara ruga sang hyang Mahāmeru*, „'t aardsch verblijf verzonk, 't water van de oceaan golfde. De Heer P. werd verschrikt, dat de M. in zou storten". (*Pigeaud*). In plaats van *atgata* geven de hss. D en E.: *kaget pwa*, op grond waarvan *Pigeaud*, p. 165 vertaalt met „verschrikt", aanteekenend dat van *atgata* geen beteekenis wordt opgegeven. M.i. is dit woord echter in verband te brengen met *nāgata* en *natgata*, die beide afgeleid worden van het Skt. *anāgata* = toekomstig. Hiernaast vindt men in het O. Jav. vaak de beteekenis

„bevreesd, beducht”, hetgeen met de lezing van de hss. D en E en de vertaling van Pigeaud op onze plaats overeenstemt.

Over de onderlinge verhouding dezer vormen kan men het volgende vermoeden. Oorspronkelijk bestond slechts het aan het Skt. ontleende *anāgata*. Hiervan is de aanvangs *a* verdwenen, wat verschillende oorzaken kan hebben; vooreerst kan zij opgevat zijn als het bekende praefix *a-*. Dan is ook te denken aan 'n afvallen metri causa. Zoo leest men b.v. *Brahmāṇḍapurāṇa kakawin 7, 2* (Cod. Leiden 4159) *tyanta* = *atyanta* in het vers: *deçāgöng tyanta pawitra*.

Invloed kan ook gehad hebben verkeerde splitsing, wanneer het als tweede lid met een op *-a* eindigend ander woord was samengesteld, verg. hetzelfde *Brahm. pur. 7, 7*: *supūrṇātyanta*.

Men vergelijk ook O. J. *padgata* < Skt. *āpadgata*, „in het ongeluk geraakt”; *çrāma* (Nāg. 79, 3) < Skt. *āçrama*, *rabdha* < Skt. *ārabdha*, *bhiṣeka* (Par. 8, 23) < *abhiṣeka* en derg.

Zoo kan men zich het ontstaan van *nāgata* indenken. Moeilijker lijkt mij een aannemelijke verklaring te geven van *natgata*, dat de derde phase zal hebben gevormd. Het invoegen van de dentaal zou ik voorloopig willen opvatten als analogie naar gelijk-gevormde, althans ongeveer eender-klinkende woorden met verwante beteekenis. Ik denk aan *padgata* (zie boven), waar de dentaal etymologisch op haar plaats is. Ook een woord als *sagadgada* kan invloed gehad hebben. (In het Skt. = stamelend, stotterend, in het O. Jav. algemeener, blijkens bv. *Rāmāyaṇa 5, 79*: *sagadgada manah nira*, „onthutst”). Bij opzettelijk zoeken zijn er wellicht meer dergelijke woorden te vinden.

Tenslotte, stel ik mij voor, heeft *natgata* aanleiding gegeven tot het ontstaan van *atgata*. Op dezelfde wijze staat Nederl. *aak* naast Hoogd. *Nachen* (M. H. D. *nache*, O. H. D. *nahho* enz.), Nederl. *avegaar* naast *navegaar* (soort boor), Fr. *once* naast Lat. *lyncea* (vgl. Zauner, Roman. Sprachw. I, p. 83). D.w.z. in deze gevallen is de oorspronkelijke, etymologische, aanvangsconsonant, die veelvuldig voorafgegaan werd door 'n op *-n* (resp. *-l*) eindigend woord (nl. het lidwoord), als tot dit voorafgaande woord behoorend beschouwd. Op dezelfde wijze is het volkomen verklaarbaar hoe *natgata* in het O.Jav., een taal met vele op *-n* eindigende woorden (men denke b.v. aan de vaak voorkomende verbindingen met *tan*) zijn aanvangsmedeklinker heeft ingeboet.

Prof. Berg maakt attēnt op den vorm *Awanatya* waar bedoeld wordt *Nawanatya* (Middeljav. hist. trad. p. 17, noot) en herinnert

aan *Awaruci* naast *Nawaruci* (v. d. Tuuk, K. B. Wdb. I, 542—3); dit is hetzelfde verschijnsel. Tenslotte zij opgemerkt, dat de algemeene afkeer van het Javaansch tegen met nasalen beginnende woorden ook hier een rol zal hebben gespeeld.¹⁾

III. Tantu Pangg. p. 125, 4e al.

„Ih, hasungku katmu mangko, alawas ta ya lunghā, ḍak pupuh ngūni, hoṣanya tanpasara manūtakēn dadi lunghā. Atutuku hanmu”.

Zóó luidt de door Dr. Pigeaud afgedrukte tekst. Varianten zijn: hoṣ. tanp.: doṣanya tanpaçaramā B, E³; doṣanya C. Dr. Pigeaud vertaalt: „Zie, nu heb ik mijn hond gevonden, allang was hij weg. Vroeger heb ik hem geslagen, z'n fout was dat hij niet kon volgen, zoodat hij wegliep. Dit is nu 'n gelukje”, opmerkende, dat de bedoeling van de woorden doṣanya (dat hij terecht als grondslag voor z'n vertaling neemt) — manūtakēn niet duidelijk is. Hij vertaalt overigens tanpasara in overeenstemming met de in Juynboll's Woordenlijst, p. 599 opgegeven beteekenissen.

Prof. Berg, Inleiding t. d. studie v. h. Oud-Jav., p. 99, geeft de woorden weer als volgt: „Zijn fout was, dat hij niet... (?)”. Of-schoon de vertaling van Dr. P. niet onzinnig is, zij hem toegegeven dat de duidelijkheid der passage zeer te wenschen overlaat. Misschien verdient daarom de lezing van B, E³ overweging: doṣanya tanpaçaramā. Wijzigt men dit in: d. tanpasaramā, een geringe verandering, daar s en ç vaker verwisseld worden in de hss., dan kan men tanpasaramā uitleggen als tanpa = zonder en Skt. saramā, hetwelk niet altijd de eigennaam is van de bij de Hindoes zeer bekende hond van den god Indra, de moeder van de twee Sārameyas, maar ook in het Sanskrit voorkomt als naam voor „teef” in het algemeen (zie Pet. Wdb. en Schmidt's Nachträge). Van der Tuuk, K. B. Wdb. III, 93 geeft voor saramā op: „hond, jakhals, roofdier”. Dit gebruik was dus ook op Java bekend. Daar nu, blijkens p. 122, onderaan, de bewuste hond een asu lanang, reu, was, kan er van hem gezegd worden, dat hij op een gegeven moment tanpa saramā,

1) Prof. Dr. C. C. Berg, wien ik hier voor zijn zeer gewaardeerde opmerkingen openlijk dank zeg, acht het niet geheel uitgesloten, dat men de afleidingen van *nāgata* en *natgata* scheidende, het laatste woord ook kan verklaren als volgt: *padgata*, waarvan de betekenis schijnt te zijn vervaagd (vgl. v. d. Tuuk, K. B. Wdb. s.v.) kende de afleidingen *kapadgata* (v. d. Tuuk, t.a.p.) en *pinadgata*; wanneer men in het laatste woord niet het infix *-in-*, maar het praefix *pi-* is gaan voelen, is de volgende phase geweest: *nadgata*.

zonder wijfje, was. De lezing: *tanpasara manūtakē* is dus een fout, ontstaan door haplografie.

Wat is verder *manūtakē*? Mogelijk blijft de afleiding van *tūt*, dus met een beteekenis als: „om haar te volgen”. Het zou m.i. echter ook geenszins ondenkbaar zijn, dat, toen de voorafgaande woorden eenmaal corrupt geworden waren, een afschrijver voor een minder gewonen vorm de afleiding van het overbekende *tūt* heeft gesubstitueerd. De oorspronkelijke lezing zou dan kunnen geluid hebben *manūtākē*, en wel als *ma*-vorm van het „causativum” van *suta* = zoon, dus: „een zoon voortbrengende”. De hond verliet dan, kunnen we ons voorstellen, op een zeker tijdstip z’n meester om zich een wijfje te zoeken met de bedoeling een zoon te verwekken. Men kan hierbij desnoods denken aan verhalen als de geschiedenis van *Mandapāla* en dergelijke (vgl. *Mahābhārata* I, 229, 5 sqq.; Oud-Jav. *Ādiparwa*, ed. Juynboll, pp. 210 sqq.); in elk geval zal het verwerven van een zoon ook voor een hond een plausibele reden geweest zijn om er andere verplichtingen (in casu: gehoorzaamheid aan zijn meester) tijdelijk voor te verbreken.

Wat tenslotte de constructie betreft, kan men b.v. vergelijken *Tantu Pangg.* p. 105: *mangundanga ta sira para wiku manganakna yajña sira*, „hij riep de wiku’s op om ’n offer te houden” (Pigeaud). Onze plaats zou in vertaling aldus kunnen luiden: „ah, nu heb ik mijn hond gevonden, reeds lang geleden is hij weggelopen. Vroeger heb ik hem geslagen, z’n fout (gebrek) was, dat hij zonder teef was om een zoon te doen geboren worden, zoodat hij er toe kwam om weg te lopen”. Men stelle zich dus de kastijding voor als gevolg van het weggelopen terwille van een wijfje (het tweede *lunghā* uit den tekst) en als oorzaak van het definitieve weggelopen (het eerste *lunghā*).¹⁾

IV. O. Jav. *suraga*.

„Wat de *surangga* (of *suraga*) en ... geweest zijn, ... ontgaat ons” (Pigeaud, *Tantu Pangg.* p. 238). Meestal vertaalt men het, zij het ook aarzelend, met „hoofdkussen”, zoo ook Pigeaud zelf (p. 150: kussen; men verg. bv. Klinkert, *Mal. Wdb.* s.v. سرّاگ, *səraga*). De etymologie baart moeilijkheden; hoewel het er als ’n Sanskrit woord uit ziet, is het in die taal niet bekend. Het waarschijnlijkste lijkt mij om uit te gaan van de gelijkstelling *sura* = *dewa*, waaruit

¹⁾ De volgende woorden: *atutuku hanmu* (vgl. Pigeaud, p. 192, n. 3) zouden wellicht, zooals Prof. Berg mij opmerkte, als: „*atut tukku anēmu* (*tuk* = *antuk*) = het is passend dat ik hem aantref”, opgevat kunnen worden.

volgt, dat *surāṅga* kan worden gebruikt voor *dewāṅga* (zoo ook v. d. Tuuk, K. B. Wdb. III, 108). Nu is *dewāṅga* zoowel in 't Skt. als in 't O. Jav. bekend. Als beteekenis vindt men: roode kleedingstof (zijde, chits) en derg.

Het woord kan, oorspronkelijk een ruime beteekenis gehad hebbende, elliptisch, na als bijstelling van een bepaald begrip, „kussen” of iets dergelijks, gefungeerd te hebben, de plaats van dat begrip zijn gaan innemen. Wat nu den vorm *suraga* betreft, dezen acht ik verklaarbaar op de volgende wijze. In het Skt. en O. Jav. stond naast *turāṅga*, „paard” de vorm *turaga*, naast *bhujāṅga*, „slang”: *bhujaga*, naast *wihāṅga* (v. d. Tuuk, K. B. Wdb. III, 450), „vogel”: *wihaga*.

Hoewel de oorsprong van het tweede deel van deze woorden geheel anders is dan dat van *surāṅga* (hetgeen O. Jav. *surāṅga* wordt), stemt de klank ervan volkomen overeen met dien van ons woord, zoodat ook hiervan de nevenvorm *suraga* kan zijn ontstaan. Bovendien zou op Java, wanneer men *suraga* eenmaal gevormd had, door volksetymologie (*su* + *raga*: Skt. *rāga*: kleur, speciaal roode kleur; bij staatsiekussens is een „schoone kleur” een zaak van gewicht) aan dit woord z'n voortleven kunnen zijn verzekerd. Tenslotte dient in dit verband herinnerd te worden aan het feit, dat de hss., vooral M.-Jav., de inwendige nasaleering veelal niet weergeven.

V. Nāgarakṛtāgama, 38, 4.

In vs. 4 lezen we in Kern's editie:

kyātīri Mpungku hutṭama kaṣaṭpadan ira satirun, hetgeen de uitgever vertaalde met: „alom bekend was het, dat Z. Hoogerwaarde zijn ambtsplichten op voorbeeldige wijze vervulde”. Prof. Kern merkte voorts op, dat het hs. heeft *kaṣadpadan* en dat 't K. B. Wdb. (III, 176) het woord noemt onder *ṣaṭpada* = bij, waarvan in 't Skt. geen afleiding bestaat, „die licht verspreidt over de beteekenis van *kaṣaṭpaḍan*. Mijne vertaling is dus maar een gissing” (Kern). De context wijst inderdaad in deze richting. Verandert men echter niet, als Kern, *dp* van de overlevering in *tp*, maar in *tp* en brengt men de, bij de bekende veelvuldige verwisseling in de hss. tusschen *s* en *ṣ*, geringe wijziging *ṣ* — *s* aan, dan zou men de conjectuur *kaṣaṭpadan* kunnen voorstellen. Dit zou dan op de meer voorkomende wijze gevormd zijn van Skt. *saṭpada*, „treffliche Stellung”, waarvoor R. Schmidt's supplement op het Pet. Wdb. een plaats opgeeft, en dat overigens (van Skt. *pada* in de beteekenis „(hooge) positie,

waardigheid”) als Skt. woord volstrekt niet vreemd aandoet. In plaats van „zijn ambtsplichten... vervulde” zou men, indien men deze etymologie wil aanvaarden, met slechts geringe nuance in vertaling kunnen lezen: „zijn hoge positie... bekleedde”.

In hetzelfde gedicht, 64, 3:

mukya sthāpaka sang purohita maṣadpāde sudharmmenadhi(?) (zóó Kern) treft men het woord wederom aan. Ook hier teekent de uitgever aan, dat de beteekenis hem onbekend is; „eigenlijk is het „als een bij”. Overdrachtelijk beteekent het „de inkomsten trekken”, maar ook „werkzaam zijn”. Ook hier stel ik daartegenover mijn denkbeeld: *satpāda* = (hoge) positie, waardoor de vertaling van *masatpāda* wordt: „z’n positie bekleedende”.

VI. Nāgarakṛtāgama 91, 7 en 8.

In de zangen 89, 90 en 91 van zijn gedicht geeft Prapañca ons een buitengewoon interessante beschrijving van verschillende feestelijkheden, door den vorst Ayam Wuruk te Majapahit gegeven. Helaas is de tekst, zooals deze tot ons is gekomen, vaak zoo onduidelijk, dat het niet mogelijk is ’s dichters bedoeling steeds juist te vatten. Speciaal de strophen 7 en 8 van zang 91, waar beschreven wordt hoe de vorst zelf als tooneelspeler optreedt, zijn op meerdere punten duister, gelijk reeds door Prof. Kern in zijn uitgave werd gezegd. Ook wat later door Prof. Krom en R. Ng. Poerbatjaraka over deze verzen is opgemerkt heeft geen definitieve oplossing van de moeilijkheden gebracht. Geenszins pretendeerend, dit hier te doen, acht ik het niet zonder nut de volgende overwegingen aan het reeds gezegde toe te voegen.

De tekst van 91, 7 luidt volgens Kern’s editie (V.G. VIII, p. 112):

Çrī-naranātha tansipi wagus nira tēlas arasuk |
aṣṭa tēkēs nireki n-upabhāryya rahayu sawala |
tus ning amātyawangça <su>wicakṣaṇa tētēs ing ulah |
hetu nirānpabañwal anibākēn ucapan angēne || 7 ||,

waarbij in r. 3 en 4 de door Prof. Krom (Aanteekeningen op Kern’s editie, p. 243) voorgestelde verbeteringen zijn aangebracht.

Prof. Kern vertaalde deze strophe als volgt:

„Z. Maj. de Vorst had zich met niet geringe handigheid gekostumeerd. Acht was ’t getal van tēkēs, schoon, — die hij —, afstammelingen van ministers-familiën, verstandig, door en door wetende hoe zich te gedragen. Daarom maakten zij grappen en lieten trefende gezegden vallen”.

Men merke op, dat in r. 2 de woorden *n-upabhāryya* en *sawala* onvertaald zijn gelaten.

Allereerst *upabhāryya*. Kern, het woord van elders onbekend achtende, vermoedt: „misschien beteekent het „medespeler” of „helper”. Dit is slechts een vermoeden, hem ingegeven door de beteekenis van Skt. *bhārya*, „dienaar, spec. soldaat”. Even goed kan men voor dezen vorm als *kṛtya* van *upa-bhṛ* de beteekenis gissen: „wat naderbij gebracht, wat verschaft, gehaald, moet worden”, hetgeen zich in dit verband — we zijn bij een tooneelvoorstelling — zou hebben kunnen ontwikkelen tot „datgene wat voor de vertooning aangebracht moet worden”, dus „requisieten”. Hieronder zou men de *tēkēs* (d.w.z. het bij de vertooning dienst doende hoofdsieraad, „een soort van pruik, hooge muts van gekroesd haar”, vgl. Kern, p. 111, n. 4) kunnen verstaan. Met Prof. Krom zou men dan *tēkēs* in de gewone beteekenis kunnen nemen (Aanteekeningen, p. 304) en niet met Kern als een elliptische uitdrukking voor „iemand die met een *tēkēs* getooid is (als ons „masker” voor „gemaskerde”) behoeven te beschouwen.

Volgt het woord *sawala*, waarvan de uitgever de beteekenis niet te bepalen achtte. Dat hierin misschien de naam van het materiaal van de *tēkēs* zou steken (*saṭwala*, *ṣewala*, Skt. *ṣaṭwala*?), is een gedachte die bij iemand zou kunnen opkomen, maar zonder voldoende grond is. Beschouwen we toch vs. 3, dan is, zooals reeds Prof. Krom (Aant. p. 304) opmerkte, het verband met het voorafgaande duister. Daarom is het m.i. met R. Ng. Poerbatjaraka waarschijnlijk te achten, dat het woord *sawala* corrupt is. Wilde deze geleerde veranderen in *saphala* met de beteekenis „passend” (vgl. zijn „Aanteekeningen op de Nāgarakrētāgama, B. K. I. deel 80 (1924), p. 285), bij mij kwam de gedachte op aan *sakala*. Hoewel de verschrijving *ka* > *wa* niet zeer voor de hand ligt, is zij toch in handschrift als dat waarin dit gedicht tot ons gekomen is, met meerdere dergelijke corruptelae, geenszins ondenkbaar. Wat zal dit *sakala*, indien juist, dan hebben beteekend? Het Skt. *sakala*, „geheel” kan, gelijk bekend, in het Oud-Javaansch behalve deze ook andere beteekenissen hebben, en wel, onder meer: „in levenden lijve”, vgl.: Rām. 6, 112: he sang Rāma mahādibya, Wiṣṇu *sakala*; Nāg. 73, 1 tuhu dewamūrti *sakala*; men zie ook de voorbeelden, gegeven door v. d. Tuuk, K. B. Wdb. III, 135b, waar men omschrijvingen vindt als *marwak*, *tulèn* e.a. Dan beteekent het: „precies als”, vgl. bij v. d. T. III, 136a uit de Menak: „*sakala* sawang kunarpa, precies als een lijk”. *Sakala* is hier dus: in alle opzichten

zoo zijn, als de gene dien men moet voorstellen (bv. als de zich in iemand incarneerende godheid).

Zou men op onze plaats aan een dezer nuances: „in levenden lijve, in alle opzichten als”, kunnen denken, dan zou hiermede tevens het verband met vs. 3 volkomen duidelijk zijn. De vertaling van *tus* met een pluralis „afstammelingen” (zóó Kern en Poerbatjaraka) is dan echter te verwerpen; men moet dan *sakala tus ning amātyawangça* als één zinsdeel beschouwen en vertalen: „hij was in alle opzichten als een afstamming uit een ministersgeslacht”. Wat dit beteekent, blijkt uit vs. 4: een „afstamming van een minister”, een „heerenzoontje” kan zich veroorloven „grappen te maken” (ten koste van de toeschouwers, zou ik denken) en „rake gezegden te doen vallen”. Natuurlijk moeten dan ook *nira* en de andere door Kern met een meervoud vertaalde woorden ook in dit vers als enkelvoud, slaande op den als ministerszoon optredenden koning, worden opgevat.

Om terug te keeren tot vers 3: hoe dienen nu de laatste vier woorden van dit vers te worden geïnterpreteerd? *Wicakṣaṇa* is zonder meer duidelijk: „met verstand van zaken”. *Tētṣ ing ulah* is door Kern weergegeven met „door en door wetende zich te gedragen”, gezegd van de afstammelingen van ministersfamiliën, die als medespelers van den koning zouden optreden. Ik zou het, met *wicakṣaṇa*, liever opvatten als nadere bepaling bij den koning-tooneelspeler, en er de beteekenis aan willen toekennen van: „volledig doorgedrongen in de handeling”, dat is, vrij vertaald: „goed in z'n rol”. Voor deze beteekenis van *tētṣ* citeer ik uit hetzelfde gedicht, zang 64, strophe 3, vers 4, waar van den Sthāpaka, die aan het hoofd stond van de monniken van de Boeddhistische leer, wordt gezegd dat hij was: *labdhāwega suṣīla sātṛwika tētṣ ring cāstra tantratraya*, d.i. „hij was bezielde van vrome aandoening, zedelijk, hoogst deugdzaam, *volkomen doorgedrongen* in de leer der Drie Tantra's” (Kern). In dit verband moet men m.i. ook vergelijken zang 42, str. 3, vs. 2, waar, nadat in vs. 1 van den vorst vermeld is dat hij niet nalatig was, vrij was van hoogmoedige dolheden en steeds meer zich uitermate beijverde in heerschersbeleid, voortgegaan wordt: *apan tētṣ i kewēh ing bhuwanarākṣaṇa gawayēn i kāla ning Kali*, m.i. te vertalen met: „want hij was *volkomen thuis* in de moeilijkheden van het beschermen der wereld, welke men moet uitoefenen in het Kali-tijdperk”. Wat *ulah* betreft, de beteekenis „handelwijze, doen en laten, handel en wandel” is van algemeene bekendheid: *molah* is „handelen, zich gedragen, zich bewegen”. Men lette ook op een plaats als Arjuna-wiwāha 5, 9; van

wajangpoppen wordt hier gezegd, dat ze zijn van uitgesneden leer, ze bewegen zich en spreken: walulang inukir molah angucap. Verdere voorbeelden geeft v. d. Tuuk, K. B. Wdb. I, 268 b. Hetzij men dus aan het „doen en laten” van de uit te beelden figuur, hetzij aan het „zich bewegen” op het tooneel wil denken, in *ulah* de handeling uit het tooneelspel te zien lijkt mij niet onmogelijk. Op grond van deze opmerkingen zou men dus tot de volgende vertaling van strophe 7 kunnen komen:

„Z. Maj. had zich zeer schoon gekostumeerd. Acht was het getal van de *tĕkĕs*, die zijn tooneelbenoodigdheden vormden, welke fraai waren. Hij was geheel en al (in de rol van) een „ministerszoon”, speelde kundig en was goed in z’n rol. Daarom maakte hij grappen en liet rake gezegden vallen”.

Hoewel niet zonder een geringe tekstwijziging, wil het mij voorkomen dat op deze wijze enkele der duistere plekken uit deze verzen zijn verdwenen. Echter staat de inhoud van strophe 7 in nauw verband met dien der volgende, zoodat wij nu onze aandacht aan deze moeten wijden.

De tekst luidt, wederom volgens Kern (in vs. 4 is van de opmerking van Prof. Krom, Aant. p. 243, partij getrokken):

Nang nawanātya kapwa tinapak nira tinĕwĕkakĕn|
hāsya makādi tanpĕgat ikang guyu parĕng asĕlur|
mwang karuṇā mangan tangis awĕh sĕkĕl apuhara luh|
hetu nikang tumon paḍa kamānuṣan anangĕnangĕn || 8 ||

door den uitgever vertaald als volgt: „Zoo dan — — — —. Een klucht vormde het begin; onafgebroken duurde ’t gelach al voort. En medelijden verwekte geweent, veroorzaakte een droefheid die tranen ontlokte, doordat de toeschouwers alle geroerd waren in hun gemoed”.

Prof. Kern constateerde moeilijkheden met de woorden *tinapak*, *tinĕwĕkakĕn* en *nawanātya*, terwijl hij den plotseligen overgang van den tweeden en derden versregel zeer zonderling noemt.

Nawanātya zou, merkt Prof. Kern op, kunnen beteekenen „negen tooneelspelers”; „doch zulks is niet zeker”, voegt hij er aan toe. Poerbatjaraka (t.a.p.) vat het woord, ongeveer als Kern, op als „een dans uitgevoerd door negen dansers, nl.: de Vorst en de acht *tĕkĕs*”, maar hij voorziet deze bewering eveneens van een vraagteken. Over dit woord heeft nog geschreven Prof. Berg, Middeljav. hist. trad., p. 17, noot, die zich bij Poerbatjaraka aansluit.

Afgezien ervan, dat in de hierboven gegeven interpretatie van

strophe 7 de 8 medespelers des konings van het tooneel verdwenen zijn, zou ik, eveneens erkennende dat ik de waarheid omtrent de *nāvanāṭya* niet bezit, een andere gissing willen voorstellen.

Het eerste deel van het woord, met Kern e.a. afleidende van Skt. *nava* = negen, denk ik bij het tweede niet aan tooneelspeler (Skt. *nāṭaka*, m.), maar aan tooneelopvoering, „mimic representation” (Skt. *nāṭya*). Herinnert men zich nu composita als *tripatha* = het uit drie deelen bestaande, het driedledige, pad, dan zou men voor *nāvanāṭya* kunnen veronderstellen: „’t uit negen deelen bestaande, ’t negenledige, tooneelstuk”. Gedachten aan een „ennealogie”, of minder uitvoerig, aan één stuk in 9 acten kunnen in dit verband bij ons opkomen. Maar even goed kunnen we er onder verstaan een stuk in één acte, bestaande uit negen (d.w.z. oorspronkelijk negen, aan dit getal behoeven wij natuurlijk niet vast te houden) scènes. En, daar het tooneelspel van den koning in ons gedicht wel niet van langen duur geweest zal zijn, zal het waarschijnlijkste zijn, dat hij opvoerde een stuk, een één-acter van korten duur, waarin negen (althans een dergelijk groot aantal) verschillende scènetjes, negen verschillende stemmingen, te onderscheiden waren. Dit stemt overeen met den verderen inhoud van de strophe. En bovendien, het bestaan van dergelijke stukken is in het Indische tooneel bekend. Het meeste herinnert een stuk als dit mij aan wat Winternitz, *Geschichte der indischen Litteratur*, III, p. 167 beschrijft als een *bhāṇa*: „Dies ist ein Monolog in einem Akt. Ein durchtriebener Leemann (*viṭa*) tritt auf und erzählt seine Streiche im Gespräch mit imaginären Personen, deren Reden er wiederholt. Durch diese Gespräche und einen grossen Aufwand von Mimik kommen alle möglichen Situationen zur Darstellung, und die verschiedensten Stimmungen werden erweckt. Die Fabel ist vom Dichter frei erfunden und in den uns erhaltenen *Bhāṇas* meist erotisch”.

Nu wil ik geenszins beweren: een *nāvanāṭya* is een *bhāṇa*, maar toch hoop ik zoo eenig denkbeeld gegeven te hebben, van wat de koning kan hebben opgevoerd. Hij treedt op als „Leemann”, Skt. *viṭa* en kiest daarvoor de rol van „ministerszoon”; hij bedient zich van acht verschillende *tēkās*: vergelijk den „grossen Aufwand von Mimik” in den *bhāṇa*. Hij beeldt allerlei situaties uit en verwekt de meest verschillende stemmingen: vergelijk, zooals reeds gezegd, de verzen 2—4 van strophe 8 met wat Winternitz over den *bhāṇa* meedeelt. Opgemerkt dient te worden, dat de hier gegeven uitlegging uitgaat van de veronderstelling, dat aan het hof van Ayam Wuruk in dergelijke zaken een vrij groote Hindoe-invloed bestond.

Nu volgt *tinapak* (str. 8, vs. 1). Dr. Pigeaud, die in zijn werk over de Tantu Panggëlaran, pp. 260 en vlgg. eenige beschouwingen aan onze verzen wijdt, verwondert zich (p. 262) zeer terecht over dit woord: „ook is 't niet duidelijk, wie in d' achtste strofe de spelers zijn die geslagen of vertreden en doorstoken worden (want dit is de letterlijke beteekenis van die woorden)”. Ik zou Dr. Pigeaud over het lot van die arme tooneelspelers (hij bedoelt hiermee blijkbaar de *nawanāṭya*) gerust willen stellen door een zeer geringe tekstwijziging. Het is nl. volgens mijn meening nauwelijks aan twijfel onderhevig, dat in plaats van *tinapak* (inderdaad = „werd getrapt” of iets dergelijks) door den dichter is geschreven: *tinapuk* = „werd opgevoerd, voorgesteld, (op het tooneel vertoond)”. De verschrijving *pu* > *pa* (het vergeten van de soekoe) ligt zoo voor de hand, dat men voor een dergelijke conjectuur, die den zin van onbegrijpelijkheid redt, niet mag terugschrikken. Men vergelijkte bij van der Tuuk, K. B. Wdb., II, p. 723 b de woorden: *pang ika apukul kadi anapuka titir*, waar het *hs.* heeft *anapaka*; de fout komt natuurlijk meermalen voor.

De beteekenis van *tapuk* is bekend; ik noemde ze reeds hierboven. Merkwaardigerwijs wordt het woord gebruikt op de (door Kern aangehaalde) plaats in de Pararaton, waar van het tooneelspel van den zelfden koning Ayam Wuruk wordt verteld. Dat is Par. p. 27, 19 (vertaling, 2e druk, p. 139), waar staat: *Bhreng Kahuripan aputra titiga, mijil bhaṭara prabhu, kasirkasirira çri Hayam wuruk, raden Tetep, jujulukira yen anapuk sira ḍalang Tritaraju*; dus was een naam van Ayam Wuruk als hij ḍalang speelde Tritaraju; *anapuk* = 'n rol vervullen. Voor het gebruik van dit woord citeer ik nog *Wirāṭaparwa* (ed. Juynboll), p. 11, waar *Sahadewa*, wanneer de vijf *Pāṇḍawas* zich vermoed gaan begeven naar het hof van koning *Wirāṭa*, meedeelt dat hij zal „optreden” als runderherder: *gopālasewaka tapukēn patik haji*. Ook R. Ng. Poerbatjaraka vertaalt (t.a.p.) in den eersten regel van strophe 8 „werd... opgevoerd”, echter kan ik niet nagaan of hij als lezing in den tekst *tinapak* (en dan van: „trappen, treden” tot „optreden” komend?) aanvaardt, dan wel iets anders.

Wij zijn nu genaderd tot het voor velerlei uitlegging vatbare woord *tinēwēkakēn*. Prof. Kern liet het, gelijk gezegd, onvertaald. Poerbatjaraka (t.a.p.), het vers weergevende met: „zoo werd dan de *nawanaṭya*... als begin opgevoerd”, ziet er blijkbaar in een vorm behoorende bij het woord *tēwēk*, (v. d. Tuuk, K. B. Wdb., II, 679 b), dat o.a. „begin” kan beteekenen, bv.: *Ādip.* (ed. Juynboll), p. 161, waar een Sanskrit citaat: *tasmāt twam adyaprabhṛti puruṣādo bhawiṣyasi*

wordt vertaald met: matang yan matēmahana rākṣasa kita, *makatē-wēka* mangke. Dr. Pigeaud vertaalt het woord, zooals uit de hierboven reeds geciteerde zinsnede uit zijn werk (p. 262) blijkt, met „doorstoken” worden. Hij denkt dus aan *tēwēk* (in de Woordenlijst van Dr. Juynboll genoemd als *twēk*, p. 281 b) = steekwapen (dolkspeer, zwaard), Mod. Jav. *toerwēk*, „iets om zich of een ander te doorsteken” (men verg. ook v. d. Tuuk, K. B. Wdb. II, 679 a). Op grond van deze opvattingen over *tinapuk* („geslagen of vertreden”) en *tinēwēkakēn* („doorstoken”) komt Pigeaud er toe in het hier beschreven tooneelspel een wapendans te zien (p. 261, 4e alinea). Om niet te uitvoerig te worden, verwijs ik degenen, die in Pigeaud’s interessante uiteenzettingen belang stellen naar diens werk, pp. 260 en vlgg. Wat het woord in kwestie betreft, bij mij is eerst de gedachte opgekomen aan *tēwēk*, verzadiging (K. B. W. II, 680), den voorlooper van het moderne *toerwoek*, het krama bij *warēg*, „verzadigd; genoeg of lang genoeg van iets genoten hebben; genoeg van iets hebben”. Al geeft van der Tuuk, K. B. W., t.a.p. slechts één plaats voor dit woord (*panēwēké*, ter verzadiging van, Bhomakāwya, 18, 6), toch is het daarom niet noodzakelijk Prapañca bekendheid met dit, thans zeer gewone, woord te ontzeggen. Maar er is een ander bezwaar tegen deze opvatting. *Tinēwēkakēn* toch veronderstelt een zaak, ten opzichte waarvan men *tēwēk* maakt. Dit nu zou in het verband van den zin hier niet wel mogelijk zijn: men kan van de nawanātya moeilijk zeggen, dat het verzadigd werd.

Een andere beteekenis van *tēwēk* is nog die, welke van der Tuuk noemt op p. 558 van K. B. W., deel II, s.v. *tuhuk*, n.l. *satata*, *sadā*, *langgēng*, d.i. steeds, bestendig, voortdurend, onveranderlijk. Men vergelijkte ook de veelvuldig voorkomende uitdrukkingen: *satēwēkku*, zoolang ik, *satēwēkīra*, zoolang hij, sedert hij, en dergelijke, waarvoor K. B. W., II, 679 plaatsen opgeeft. De *-akēn*-vorm van *tēwēk*, met deze beteekenis, moet beteekenen: „bestendigen, voortdurend maken, onveranderlijk maken, ten opzichte van iets bestendig doen”, en derg. Neemt men nu dit woord bij het volgende *hāsyā*, dan zou men op deze wijze — natuurlijk onder alle voorbehoud —, tevens voor *makādi* de beteekenis „speciaal” aannemend (Berg, Middel-Jav. Hist. trad., p. 17, n. 1), tot een vertaling kunnen komen als volgt: „zoo dan werd het n. door hem opgevoerd; voortdurend gemaakt werd speciaal het kluchtige gedeelte”. Dit wordt dan door de volgende woorden: *tanpēgat ikang guyu parēng asēlur*, „onafgebroken

duurde het gelach al voort" nog eens nader uitgewerkt. Men denke er aan dat *hāsyā* ook „gelach" kan beteekenen. Maar dat er in het *nawanāṭya* ook de minder kluchtige episoden niet vergeten werden, blijkt uit vs. 3.

De vertaling van den heer Poerbatjaraka: „werd als begin opgevoerd" heeft m.i. dit tegen, dat in den tekst onmiddellijk daarop volgt (vs. 2): *hāsyā makādi*, d.w.z. „een klucht vormde het begin". Immers nu zouden we of tot een tautologie moeten besluiten (nl. wanneer *hāsyā* ongeveer gelijk zou zijn aan *nawanāṭya*) of we zouden niet te hooren krijgen, wat er na het als begin opgevoerde *nawanāṭya* op het tooneel kwam (nl. wanneer *hāsyā* het begin zou vormen van de *nawanāṭya*). De opvatting van Dr. Pigeaud moet, in verband met de geheel andere interpretatie, die ik van de passage voorsla, buiten beschouwing blijven.

De door Prof. Kern geconstateerde zonderlinge overgang tusschen de verzen 2 en 3 van strophe 8 (editie, K. G. VIII, p. 113) wordt duidelijker, wanneer men, gelijk boven geschied is, veronderstelt, dat een *nawanāṭya* een stuk is, dat allerlei gemoedsstemmingen oproept, zoodat aan de beter ter zake kundige tijdgenooten de plotselinge overgang van vs. 2 met uitbundig gelach naar vs. 3 met droefheid en tranen als door het karakter van een dergelijk tooneelstuk gegeven en volstrekt niet bevreemdend moest voorkomen.

Nu rest nog in vs. 1 het woord *kapwa*. Uit Poerbatjaraka's, reeds meer genoemde, vertaling blijkt diens opvatting omtrent dit woord niet. De gewone beteekenis: „zoowel de een als de ander (v. d. Tuuk, K. B. Wdb. II, 300 a), alle, samen, tegelijk, eveneens" en derg. komt hier niet goed uit, daar op deze wijze er een tegenstelling met een ander stuk in ligt opgesloten, althans een meervoudigheid van stukken wordt verondersteld en in het bovenstaande juist is betoogd, dat in str. 7 en 8 één doorlopende beschrijving van één door den koning opgevoerd stuk wordt gegeven. Aan „als het ware", een beteekenis, die v. d. Tuuk aan 't slot van zijn woordenboek-artikel veronderstelt (naar *kaṇṇakan* < *kapwa anakan*) zou men kunnen denken; echter ken ik hiervoor geen parallellen. We zijn echter aan het woord *kapwa* niet gebonden, daar het anders gelezen kan worden, nl. *ka pwa*. Hierin is *pwa* het bekende, 'n lichte tegenstelling aanduidende partikel (Lat. *autem*); *ka* zou men bij het voorafgaande *nawanāṭya* kunnen voegen, hetzij als diminutiefvorm: *nawanāṭyaka*, hetzij als contaminatie van *nawanāṭya* en °*nāṭaka* (n). of °*nāṭikā*. Er bestaat echter ook een Oud-

Javaansch woordje *kā* = nu, dan (vgl. v. d. Tuuk, K. B. Wdb., II, 2b), wat mij hier het waarschijnlijkste lijkt ¹⁾).

VII. Par. 7, 21.

Toen Ken Angrok, door Mpu Palot naar Kabalon gezonden, ruzie had gekregen met de bewoners van dat oord, en hij, boos geworden, geweld wilde gebruiken, werden alle kluizenars van Kabalon opgeroepen. Vervolgens staat er in den tekst: *sama mēdal amawa palugangça, amburu ring sira ken Angrok samāmukul ing palugangça pakšanira sang tyāga aminonanayun amatenana ring sira ken Angrok. Mogha angrungu ujaring âkâça: „Hayo denira-pateni wong iku . . .”*. De voornaamste variant is: B D F I amingronana ayun; C G amingronana ahayun. De vertaling in de editie luidt: „zij kwamen naar buiten met hun gamēlan-hamers, zetten K. A. na, en sloegen hem met die hamers, om hem, als dat kon, te dooden. Maar nu hoorden

1) Prof. Dr. C. C. Berg maakte mij na het lezen van het bovenstaande terloops de opmerking, dat men de *aṣṭa tēkēs*, vrij vertaald neerkomende op „acht maskers”, misschien kan terugvinden in de volgende woorden: 1o. *upabhārya*, 2o. *raayu*, 3o. *sawala* („machtig”?), 4o. *tus ning amātyawangça(ja)*, 5o. *(su)wicakṣaṇa*, 6o. *tētēs ing ulah*, 7o. *pabañwal*, 8o. *anibakēn ucapan angēne*, en dat er dus misschien acht typen in gezien mogen worden. *Tētēs ing ulah* zou men ook kunnen vertalen in de richting van „mensenkenner”. Ter aanvulling van de ontbrekende lettergreep in 7, 3 zou hij liever *amātyawangçaja* lezen dan *suwicakṣaṇa*.

Wat str. 8 betreft, *tinapak* zou naar zijn meening behouden kunnen worden, daar het verschil tusschen *tinapak* en *tinapuk* wel niet zoo groot is dat we in *tinapak* bepaald een fout moeten zien; vgl. bij ons het verschil, maar tevens de overeenkomst tusschen „op iets treden” (*tapak*) en „optreden” (*tapuk*).

De betekenissen, die v. d. Tuuk, s.v. *tēwēk* en *tuhuk* geeft, zijn volgens Prof. Berg niet verschillend, doch hangen nauw samen. Men zou *tinēwēkakēn* z.i. wel kunnen vertalen met „tot aan het einde toe volbracht worden”. Ook acht hij het niet uitgesloten, dat men i.p.v. *tinēwēkakēn* te lezen heeft *tinēpēkakēn*, daar de *w* en de *p* in de hss. vaak nauwelijks te onderscheiden zijn. *Tinēpēkakēn* beteekent „met elkaar in verband gebracht worden”. De regels 2 en 3 zijn dan z.i. volgens hetzelfde model gebouwd, beginnen n.l. ieder met een Skt. uitdrukking, die nader door Jav. woorden wordt uitgelegd, een vaker voorkomende wijze van doen. *Hāṣya* als „gelach” vindt z’n uitleg in *tanpēgat* etc., *karuṇā* wordt nader verklaard door *tangis*. Beide woorden, *hāṣya* en *karuṇā*, zijn bij *tinēwēkakēn* te nemen. Op deze wijze is de zonderlinge samenhang der versregels geheel verdwenen. Op te merken valt, dat het suffix *-(n)ira* wel voorkomt bij *tinapak*, doch niet bij *tinēwēkakēn*. Dit kan daaruit te verklaren zijn, dat *tinapak* „de koning” tot log. subj. heeft en *tinēwēkakēn* ook „het publiek”. We komen dan tot de vertaling: Aldus is de *nawanātya* (tekst: *na ng nate*): twee dingen (*kapwa*) worden door hem opgevoerd en tot verzadigens toe genoten (door het publiek natuurlijk, zoodat hier geen suffix noodig is): *hāṣya* in de eerste plaats, d.w.z. onafgebroken, etc., *karuṇā* in de tweede plaats, d.w.z. . . . etc.

ze een stem, enz.". Zooals Prof. Jonker reeds aantekende, steekt in *aminonanayun* een woord voor „herhalen". Men moet hier dan ook de lezing van B D F I aanvaarden: *amingronana* (van *pingro* „voor de tweede maal") *ayun*. Vgl. 11, 13 tan amingroni yen sinudukakēn, „men behoeft er geen twee maal mede te steken". Bovendien zou ik aldus willen interpungeeren: amburu . . . ing palugangça; pakšanira . . . ken Angrok, mogha . . ., en vertalen: „ze zetten K.A. na, en sloegen hem met die hamers; de bedoeling van de asketen was dat te herhalen (één slag met dergelijke hamers was blijkbaar niet dooddelijk), daar zij hem wilden dooden, toen ze ineens een stem . . . hoorden".

VIII. Par. 12, 12.

Van de fatale kris van Mpu Gandring wordt hier gezegd, dat hij was: *adanganān cangkring katut rinipun tanpagagala wungkul*. Daar in de vertaling („met een gevest van cangkring-hout, waar de doorns nog aan zaten, en die niet met harst vastgemaakt was") de beteekenis van *wungkul* niet uitkomt, en de woordenlijst van Dr. Juynboll met een vraagteeken opgeeft: „ongeschonden", wil ik wijzen op N. J. *woengkoel*, onaangesneden, onbehakt, ongeschaafd, ongeslepen en dergelijke.

IX. Par. 13, 13.

Na verhaald te hebben hoe Ken Angrok Tunggul amētung doodde en diens vrouw huwde, gaat de Pararaton verder met te beschrijven hoe hij de macht aan zich trok. Deze episode wordt ingeleid met de woorden: *tēlas purwa wetaning Kawi, kaputēr sawetaning Kawi, sama awēdi ring sira ken Angrok, mahu ariwariwa ayun angadēga ratu . . .*. *Ariwariwa* (hs. A *ariwari*) etc. werd door Dr. Brandes vertaald met: „die er toen nog pas aan dacht koning te willen worden". Prof. Jonker wilde vertalen: „toen pas begon hij te willen, enz.". Voor de verschillende verklaringen, die voor *ariwariwa* voorgesteld zijn, korthedshalve verwijzend naar p. 62, n. 1 der editie (2e druk), herinner ik aan 11, 2, waar Ken Angrok zegt: „Ingsun ta . . . kapengin dadi ratu, harēpingsun ki Tunggul amētung ingsun-patenana, rabine ingsun-alape, malar bapa, ranakira dādi ratu . . .", „ik nu . . . verlang koning te worden; ik wil T. a. dooden, zijn vrouw huwen om koning te worden, vader".

Het wil mij voorkomen, dat men *ariwariwa* in 13, 13 kan vertalen op 'n wijze, dat deze passage met 11, 2 in overeenstemming is, en wel door uit te gaan van de beteekenis, die de N.-Jav. lexica opgeven

voor *riwa-riwa* = *réwa-réwa*, n.l. „de schijn of het voorkomen aannemen van, vertooning maken van”. Vergelijken we hierbij de andere beteekenis, die van het woord wordt opgegeven, n.l. „er uitzien als, nadoen” (vgl. v. d. Tuuk, K. B. Wdb. I, 751 b), dan ligt het m.i. voor de hand op onze plaats te denken aan 'n beteekenis: „doen als”. Toen K. A. eenmaal T. a. gedood en diens vrouw gehuwd had, toen pas begon hij (openlijk) te doen als iemand die naar het koningschap streefde: immers voor dien tijd was zijn positie daartoe niet sterk genoeg. Overbodig te zeggen, dat ook deze opvatting slechts als een voorloopige wil worden beschouwd.

X. Par. 17, 8.

Lěmbu ampal, door koning Tohjaya bevolen de twee prinsen Rangga wuni en Kěbo campaka, 's konings neven, om te brengen, kan hierin niet slagen omdat de jongelieden zich verborgen hielden. Daarom werd Lěmbu ampal er door den koning van verdacht, dat hij: *sakārayita* lawan raden kalih. Wat is de juiste beteekenis en de etymologie van *sakārayita*? Dr. Brandes vertaalde: „dat hij het met de beide prinsen eens was”, Prof. Jonker scheen hieraan te twijfelen (vgl. editie, 2e druk, p. 74, n. 13), Dr. Juynboll (Woordenlijst, p. 116, vgl. ook p. 576) vermoedde: „van medeplichtigheid verdacht” en leidde het woord af van Skt. *kārayita*, „tot handelen aangespoord”.

Met deze etymologie meegaande, zou ik er echter op willen wijzen, dat de vorm *kārayita*, behalve het part. perf. pass. van het caus. van *karoti*, ook kan zijn de nom. sing. masc. van het bij dat caus. behorende nomen agentis, wanneer men afziet van het verschil in kwantiteit van de slot-a, wat voor dezen Oud-Jav. tekst van geen belang is. Herinnert men zich nu, dat in het Sanskrit het caus. *kārayati* meermalen wordt gebezigd in den zin van het simplex *karoti*, dan is het ook mogelijk *kārayitā* aan te treffen in de beteekenis van *kartā*, hij die doet, verricht. *Sakārayitā* zou op deze wijze de beteekenis van mede-verrichter, dus „medeplichtige” kunnen hebben, hetgeen op onze plaats uitstekend past.

XI. Par. 17, 29.

De vertegenwoordigers van de opstandige lijfwacht (wong Rajasa), tot de in de vorige opmerking genoemde prinsen komend, bieden zich aan om hen te dienen: „Pukulun pakanira *sakīṭaha* kawula ing Rajasa”. *Sakīṭaha* werd door Dr. Brandes vertaald met „sluit u aan”,

Prof. Jonker adnoteerde: „maak tot uw dienaren. *Krama* van *sakuta*”, van der Tuuk kwam tot „aan zich verplichten” (verg. editie p. 75, n. 12).

Het zou m.i. niet onmogelijk zijn, dat in dit woord het Skt. *sakhitā*, vriendschap steekt. De overgeleverde *ṭ* in het woord kan er op wijzen, dat men het voor oorspronkelijk niet-Javaansch hield, en zelfs zou het niet geheel ondenkbaar zijn, dat deze *ṭ* een spoor is van een vorm *sakitha* (met de bekende verwisseling van *ṭ* en *th*), welke een meta-thesis van *sakhita*, Skt. *sakhitā* zou kunnen zijn. Indien dit aan-nemelijk is, zou men kunnen vertalen: „Heeren, leef in vriendschap met uw dienaren, de R.” Dat het woord *sakhi*, vriend in het Oud-Javaansch voorkomt, is bekend.

XII. Mal. *margasatwa*.

Dat het Mal. *مرگستوا*, *margasatwa* wel niet is op te vatten als een oorspronkelijk determinatief compositum *mārga-satwa*, maar als een dvandva van *mṛga* (= „buron in tegenst. v. *paçu*, verklaard met *satwa hanèng wana, singa, mong, kidang, saprakaraning alas*”, v. d. Tuuk, K. B. W. IV, 544, b) en *satwa* = dier, beest, blijkt m.i. ook uit een plaats als deze: Ādip. p. 169: Ngûni ri kâla sang Kal-mâṣapâda râkṣasarûpa, tamolah sireng alas göng, gawe nirâmangan wwang, tan ucapen ikang *satwa mṛga*, asing sakatemu de nira ya ta pinangañ juga.

Het Oud-Javaansche Wirāṭaparwa, in 1912 door Dr. H. H. Juynboll uitgegeven, is een tekst, die om velerlei redenen onze belangstelling ten volle verdient. Niet alleen in de kleine kring dergenen, die zich meer speciaal op de studie van het Oud-Javaansch toeleggen, maar ook daarbuiten, vooral bij Sanskritisten, is de publicatie van dit geschrift toegejuicht. In 1916 heeft K. Wulff een zeer degelijke studie gewijd aan de verhouding tusschen de Oud-Javaansche bewerking en haar Sanskrit-origineel: Den Oldjavanske Wirāṭaparwa og dens Sanskrit original. Bidrag til Mahābhārata-Forskningen, Kopenhagen, 1916; eenige jaren later is door N. B. Utgikar, The Virāṭaparvan of the Mahābhārata, critically edited with various readings, notes and introduction &c., Poona, 1923 met succes partij getrokken van zijn bekendheid ook met den Oud-Javaanschen tekst.

Gezien dus deze belangstelling, die het geschrift ook buiten onze

grenzen geniet, lijkt het mij gewenscht, dat degenen die denken iets te kunnen bijdragen tot de opheldering of verbetering van de moeilijke, hier en daar zelfs corrupte plaatsen, die er nog in voorkomen, hun desbetreffende opmerkingen aan het oordeel van vakgenooten onderwerpen, teneinde op den duur tot een juisteren en beter geïnterpreteerden tekst te geraken. De weinige opmerkingen, die ik hieronder doe volgen mogen als een poging daartoe mijnerzijds beschouwd worden.

De plaatsen zijn geciteerd naar de editie van Dr. Juynboll, en wel volgens bladzijden en regels, de laatste volgens eigen telling. Het is misschien nuttig hier de in het Deensch gestelde opmerking van Wulff, p. 33, dat ook de Oud-Javaansche philologen bij hun tekstuitgaven door het aanbrengen van een regel-nummering der bladzijden goed zullen doen, eens te herhalen.

XIII. Wir. p. 7, 13.

In de paraphrase van de Sanskritverzen, waarmee het werk aanvangt, komt voor de naam *Kaṇṭhanātha*. Zooals door Wulff, pp. 217 en 227 is betoogd, correspondeert deze naam met *Andhakariṇi* in den Sanskrittekst. Daar dit een naam van Āiwa is, moet *K.* eveneens dezen god aanduiden. Ik zou geneigd zijn, den naam in verband te brengen met Āiwa's bekende, ook in het Oud-Jav. voorkomende (vgl. K. B. W. I, 546) benaming *Nilakanṭha*, „blauwhals”. Dit, zooals vaker bij godennamen is geschied (vgl. bijv. *Yamādhipati* in de Kuṇṭjarakārṇa, passim; ook *Smaranātha*, Kid. Pam. 1, 93; *Sūryanātha*, Cense, Kron. v. Bandjermasin, p. 22) verbonden met *nātha*, „beschermmer, heer” leverde op *Nilakanṭhanātha*. Het is nu denkbaar dat dit lange woord is afgekort tot *Kaṇṭhanātha*; een in het Javaansch niet ongewone wijze van doen.

XIV. Wir. p. 7, 14—15.

Van Durgandhinī wordt gezegd: sira tāmangguhakēṇ kadadin muwah kânandarân huwus kaparigraha dening jalu. Deze zin is in den door den uitgever geboden vorm onbegrijpelijk; men vergelijkte de uiteenzettingen van Wulff, pp. 217 en 219.

De bedoeling van den auteur is ongetwijfeld de lotgevallen van Durgandhinī zeer in het kort mede te deelen. Zooals uit het uitvoerige verhaal in het Ādiparwa (Jav. Ādip. pp. 60 sqq. ed. Juynboll) blijkt, heeft men drie voorname feiten in deze lotgevallen te onderkennen: 1o. D. was behept met 'n onaangename vischlucht, 2o. de

man, die haar daarvan zou bevrijden, zou met haar huwen; deze man was Parāçara; 3o. na een zoon, Byāsa, gebaard te hebben, werd ze weer maagd. Uit de wijze, waarop de auteur de hoofdtrekken meedeelt, blijkt duidelijk, dat hij de geschiedenis bij zijn hoorders bekend acht en dus de allergrootste beknoptheid kan nastreven. Na dan ook van haar vischlucht gewag te hebben gemaakt, laat hij de hierboven geciteerde woorden volgen, die door Wulff, p. 217, worden opgevat: „hun fandt genfødelse(?)... da hun blev omfavnet af en mand”. *Kadadin* kàn „incarnatie” beteekenen, vgl. bv. Par. 8, 31: hana rare... aran ken Angrok... kadadinira bhaṭāra Wiṣṇu. Het woord heeft echter ook wel eens de beteekenis „het geschapen zijn, gedaante”, vgl. K. B. W. I, 237 s.v. *uwah* de uitdrukking *sowah kadadin* „bij een andere menschwording”; men denke ook aan N. J. *salah kēdadèn*, „wanschapen, wanschapenheid”. Plaatsen als Calon Arang, p. 134 ed. Poerbatjaraka: atinggal *kadadin* mwang atmaja patni... anuly ajar-ajar, wijzen ook op een ruimeren beteekenis-omvang; hier is het ongeveer met „staat” weer te geven. Zoo zou men op onze plaats misschien *kadadin muwah* kunnen verbinden: „een andere gedaante, toestand”.

Het woord *kānanḍarān*, opzichzelf onverstaanbaar, zou men kunnen houden voor een corrupteel van *kanyā*, het Sanskrit woord voor „maagd”, verbonden met *ḍara*, het Javaansche equivalent. Dergelijke verbindingen zijn niet onbekend: het K. B. W. II, 37 geeft bv. *parawan kanyā*, „ongerepte maagd”. Het uitvallen van 'n y na een consonant komt in de hss. vaak voor, vgl. Wulff, p. 142. Het ligt echter meer voor de hand in plaats van de eerste *n* een *k* te lezen: *kanakḍaran* van *anak ḍara* beteekent „maagdelijkheid”. Zij werd dus weer maagd: *muwah* ta sira maluy rara (Ādip. 63, 18); *sira* ta punah *kanyā* (Ādip. 90, 16), *punah kanyā* (Ādip. 105, 1). Een woord voor „wederom” is onontbeerlijk. Nu zou men zich kunnen voorstellen, dat dit, hetzij *muwah*, hetzij *punah*, vòòr *kanyā* gestaan heeft. Daar echter reeds *kadadin muwah* voorafging kan een eventueel *muwah* door haplografie zijn uitgevallen. Ook ware het mogelijk hier te denken aan „Satzhaplogie”, een verschijnsel, dat in meerdere talen voorkomt en ook in het Javaansch naar mijn meening niet onbekend is. Op een plaats als Rangga Lawe, 1, 5: *tikṣṇa tan angadēmi twas ning balawarga tan opekṣā madana wimoha danḍa pinūji* (zoo door den uitgever gedrukt) zou men zoo misschien kunnen denken aan: *tan opekṣā <kṣa>mā dana, wimoha danḍa pinūji*; de maat verbiedt ons *kṣa-* in te voegen.

De vertaling van den geheelen zin is dan, echter met het noodige voorbehoud: „zij nu verkreeg een andere gedaante, staat (nl. een zonder vischlucht); ze werd wederom een ongerepte maagd nadat ze door haar man was aangeraakt (gehuwd)”.

XV. Wir. p. 8, 2.

Het hier voorkomende woord *prasamāna* ontbreekt in Juynboll's Woordenlijst. Ook mij schijnt het lastig af te leiden en te verklaren. Wellicht kan men hier de eerste en tweede lettergreep verwisseld denken: *sapramāna*, d.w.z. *sapramāṇa*, als afleiding van het Skt., ook in het O.-Jav. meermalen voorkomende, *pramāna*, omvang, afmeting, enz., kan beteekenen: over den geheelen omvang, nl. van het boek, hetgeen in het verband goed past.

XVI. Wir. p. 9, 1.

Janamejaya vraagt Waiçampāyana hem het Wirātaparwa te vertellen onopgesmukt en precies volgens de feiten, marapwan enak pagēhnyan pinakānggēh *sota* ning parwwa. De laatste woorden worden door Wulff, p. 222, weergegeven met: „for at hele bogens indhold skal blive uforandret”. Hierbij plaatst hij achter „indhold” de aantekening: *ʔso[kʔ]ta niṇ parəwə*” (*sokta* natuurlijk = *sa* + *ukta*). Men zal tot deze verandering zijn toevlucht niet behoeven te nemen, indien men mag afgaan op wat 't K. B. W. III, 166 onder II sot opgeeft, nl. „overgeërfde geaardheid”. In de Sutasoma, 1, 12 komt voor de afleiding *sotan*, waarvoor men in het K. B. W. de verklaring vindt „tingkah”, dus „staat, toestand, geaardheid”. Op grond hiervan zou ik willen voorstellen onze plaats te lezen: *sotan (n)ing parəwə* en deze woorden met het daaraan voorafgaande pinakānggēh te vertalen als volgt: „terwijl vastgehouden wordt aan den bestaanden toestand, aard, van het boek”.

XVII. Wir. p. 19, 17 en 20.

Draupadī geeft zich aan Wirāta's hof uit als een dienaress, bekwaam in het kappen, het vervaardigen van zalven, parfums, bloemguirlandes en dergelijke kunsten. Verg. Mahābh. C. IV, 260 sq.: Sairindhrī tu bhujiṣyā 'smi . . . | keçān jānāmyaham kartum piṇṣe sādhu vilepanam. De Oud-Jav. tekst spreekt hier van 'n *ceṭi pragandha*, „reukwerkdienares”. Het woord *pragandha*, in Dr. Juynboll's Wdl. ontbrekend, is te verklaren als betrekking- of titelaanduidend substantief van het type *pradjoerit*; vgl. bv. Walbeehm, Wdn. als zind. § 339. Een c. p.

is dus een „dienares die zich bezig houdt met het vervaardigen van reukwerken”.

De tekst vervolgt: „D., daar aangekomen deelt mee dat ze Sairindhri heet. S. is de naam (ingeschoven opmerking van den Jav. vertaler) van een, die zich bezighoudt met allerlei reukwerken. Tasyā çilpam. Yatiki *widā* nira. Tasmāt, nāhan sang Sairindhri”. Tot zoover de opmerking van den vertaler, zooals men ziet: enkele Sanskrit woorden met Oud-Jav. uitlegging. Nu is *widā*, zooals de tekst geeft, en ook Dr. Juynboll, Wdl. p. 538 voor deze plaats opgeeft „blanketsel”; zie bv. p. 86, 4. Daar de woorden echter een weergave moeten zijn van tasyā çilpam, „haar werk”, past: „dit nu is haar blanketsel” niet in het verband. Zeer begrijpelijk is ’t echter, dat in dezen samenhang, waar sprake is van ’n parfummaakster het woord *widā* op de plaats van een ander gekomen is. Herinneren we ons, dat de y (onder den regel geschreven) na een consonant gevaar loopt vergeten te worden door een volgenden afschrijver (zie bv. p. 65, 16 in ’n Skt. cit.: *hete* i. p. v. *hy ete*, p. 71, 15 *mucamānasya* i. p. v. *mucyamānasya* en andere plaatsen; vgl. ook Wulff, p. 49), dan is er m.i. geen bezwaar i. p. v. *widā* op onze plaats te lezen: *widyā*, „wetenschap, kundigheid”, als uitlegging van *çilpam* uitstekend passend. Dat het Skt. woord *çilpa* wordt „vertaald” met het eveneens van oorsprong Skt. *widyā* is volstrekt niet vreemd: het laatste, reeds in ’t Rāmāyaṇa en ook in met het Wirāṭaparwa gelijktijdige geschriften voorkomend was reeds geheel in het Jav. ingeburgerd.

XVIII. Wir. p. 19, 23.

Koningin Sudeṣṇā kan niet gelooven, dat een zoo edele en schoone vrouw als Draupadī slechts een dienares is: *ahalektā* kita t pakaweṣa dāsikrama, etc. Het eerste woord zou ik willen opvatten als *ahale kētā*. Hierin is dan *kētā* het bekende woordje: toch, toch wel, immers; *ahale* kan men misschien vertalen met: „verwaarloosd, aan lager wal geraakt”. De geheele zin luidt dan: „gij zijt toch wel in slechten doen geraakt dat ge op de wijze eener slavin gekleed zijt, want zeer groot toch is de volmaaktheid uwer schoonheidsteekenen”. Deze opvatting zou ik willen steunen door te wijzen op de mogelijkheid van verband met Mal. *halai* (in *halai-balai*), „verwaarloozing”. Trouwens ook op ’n plaats als het Oud-Jav. Rām. 14, 42, waar van den rook van het offervuur gezegd wordt, dat hij *mahale* („verkeerd”, Juynboll) is, komt men met „in slechten toestand” goed uit.

XIX. Wir. p. 22, 22.

Ya ta matang yan mong gajah singha paweha haji rowanga ning *anekatulâdzwandwayuddha* ... is door Wulff, p. 120 vertaald met: „Giv mig derfor tigre ... som modstandere i voeddekampen(?) og tvekampen...”. Ook Dr. Juynboll's Woordenlijst geeft voor *anekatula*: „wedstrijd(?)”. Het woord schijnt van elders niet bekend te zijn; men moet de beteekenis dus gissen. Zonder twijfel steken er in Skt. *aneka*, „veel, menig, veelvuldig” en *tula*, „balans, gelijk gewicht, gelijkenis”, waarnaast *tulya*, „gelijkende op” en *atula*, „zonder gelijke”. Nu zou men naar analogie van woorden als *dewatâtulya*, Oud-Jav. Rām. 2, 62, hier kunnen denken aan *anekatul(y)a* met de beteekenis „tegen velen opgewassen” als adj. bij *dzwandwayuddha*, „tweekamp”. De bedoeling zou dan zijn „een tweekamp, achtereenvolgens met 'n tijger, 'n olifant, 'n leeuw enz.”. Verkieselijker schijnt mij echter de mogelijkheid *aneka* en *atula* beide als adj. te nemen bij *dzwandwayuddha*. De vertaling is dan: „in meerdere weergalooze tweekampen”; men spelle in dit geval: *anekātula dzwandwayuddha*. Men moet dan *dzwandwayuddha* als subst. nemen en de lengteteekens van de *ka* en de *lā* omwisselen.

XX. Wir. p. 26, 8.

Tâdīwaça pwa kitâtīmohita, „houd op zoo verblind te zijn”. Op p. 90, 13 vindt men: *padīwasālayu*, „houd op te vluchten”. Het woord *adīvasa* en afleidingen komen meer voor in deze beteekenis, vgl. Dr. Juynboll's Woordenlijst, p. 293. Het schijnt mij echter niet juist, dit woord in verband te brengen met Skt. *divasa*, „dag”. Meer voor de hand ligt te denken aan Skt. *adhivasati*, „vertoeven, bewonen”, waarbij *adhivāsa*, „woonplaats; hardnekkigheid” (vgl. Schmidt's Nachträge op het Pet. Wtb. s. v.). De juistheid van deze gissingen op grond van de semasiologie kan slechts blijken, wanneer wij de beschikking hebben over veel meer plaatsen waar het woord voorkomt dan nu nog het geval is. Een overgang „zich ophouden > ophouden”, „vertoeven > toeven” is echter denkbaar.

XXI. Wir. p. 26, 29.

Van het hier voorkomende *leçya*, voorwendsel geven de Jav. lexica geen etymologie op. Het is m.i. zonder twijfel in verband te brengen met Skt. *leçyā*, schijn, *leça*, √ liç. Van een nadere bewijsvoering acht ik mij ontslagen, daar Prof. Kern, Toevoegselen op 't woordenboek van Childers, Amsterdam 1916 (Verh. Kon. Akad. v. Wet., Afd.

Letterk. N. R., XVI, 4), p. 157, deze etymologie reeds heeft voorgesteld en toegelicht, er de aandacht op vestigende, dat ook in Voor-Indië de beteekenis „voorwendsel” bekend is. Men zie nog Rhys Davids, *The Pali Text Soc. Pali-Engl. Dict.*, s. v. *lesa*.

XXII. Wir. p. 41, 17: de semasiologie van *sūkṣma*.

„Er worde gesproken van Duryodhana, sira tīgawe catur *sūkṣma* lumaya-laya kahanan sang Pāṇḍawa, d.i. hij stelde aan vier spionnen die moesten zien te weten te komen de verblijfplaats van de Pāṇḍawa's”. De beteekenis van *sūkṣma* wordt door den samenhang gegeven, rest nog de verklaring. Hoe is het mogelijk dat het zelfde woord, dat in het Skt. „klein, fijn, atomisch, subtiel, onvatbaar” beteekent, dat in het Nieuw-Jav. (als *soekma* of *soeksma*) voorkomt in den zin van: „de geest; geestelijk” op een plaats in de Oud-Jav. literatuur kan worden gebruikt als „spion”? Blijkens het K. B. W. III, 133 sq. kan het woord de beteekenis hebben van „incarnatie, de ziel van een afgestorvene, die zich naderhand ergens incarneert”. Doch in deze richting zal men de verklaring niet moeten zoeken. Op p. 42, 32 immers lezen we: *magawe cāra sūkṣma*, een uitdrukking, die op p. 43, 3 en ook in het Arjuna Wiwāha, 22, 7, nog eens gebezigd wordt. Daar nu Skt. *cāra* „spion” beteekent, en *sūkṣma* wel eens „onzichtbaar, verborgen” kan zijn, ligt m.i. de conclusie voor de hand, dat het gebruik van laatstgenoemd woord op p. 41, 17 te verklaren is als een elliptische uitdrukking. Men vergelijke de benaming die bij ons een in burgerkleeding gestoken politiedienaar in den volksmond heeft: „'n stille” (uit de vroegere beteekenis van „stil”, nl. „verborgen, heimelijk, geheim”, te verklaren, vgl.: „stille vennoot”).

XXIII. Wir. p. 51, 29.

.... akonkonana rahadyan sanghulun dūta,.... ghumoṣaṇākna kajayaçatrun parameçwara *uṣṇāta lumakwa* „Uwe Majesteit zende een bode af, die de overwinning van Uwe Maj. verkon-dige laat hij gaan”. Wat is *uṣṇāta*?

Deze plaats moet men vergelijken met Arj. Wiw. 14, 18, 3 *usēnā* ta yāwaraha. Zooals ook door van der Tuuk (K. B. W. I, 205) en Juynboll (Wdl. p. 103) opgemerkt is, is dit eenvoudig *usēna* + (a)ta. Ook op onze Wir. plaats zal men m.i. dezelfde verbinding hebben: *usēnāta* of *usēna ta* (lumakwa), „hij (ga) toch spoedig”. De vermelding van deze plaats onder Skt. *uṣṇa*, „warm”, met een beteekenis: „haastig” (Juynboll, Wdl. p. 102) is dus niet als geheel zeker te beschouwen.

XXIV. Wir. p. 52, 30.

Door een ontsnappen koeherder wordt prins Uttara de bekende runderroof bericht. Na in het kort de voornaamste feiten vermeld te hebben, gaat de man voort: *kunang pwa deya rakryan: māsiha ta sang pangěmpwan*, *pějahana tang Korawa*, enz. Voor *pangěmpwan* op deze plaats geeft Dr. Juynboll's Woordenlijst op: „bezitting?” M.i. beteekent het woord ook hier: „heer” en is de plaats te vertalen: „en wat nu uw taak is, Hoogheid, heb deernis, Heer, dood de Kaurawa's enz.” De dubbele aanspraak, ook elders niet ongewoon, is in de hier beschreven situatie uit den mond van den natuurlijk over stuur zijnden herder volkomen begrijpelijk. Over het woord en de verbinding *sang p.*, als 2e persoon zie men K. B. W. I, 394. Andere plaatsen in het Wir. zijn p. 61, 12: *tulusaknānugraha sang pangěmpwan*; p. 62, 13: *matang yan mimil atakwan ri sang p.* („aan u”); p. 82, 27: *makāt-majīwa kasěmbahan ing pāda sang p.* Het woord is, wat zijn bouw betreft: *pa + nas. + grdwd. + an*, te vergelijken met woorden als *pangeran*, *paněmbahan*, *panganten*, *pangalasan*. Zie bv. Walbeehm, Woorden als zind. § 368.

XXV. Wir. p. 58, 4.

Toen Arjuna en Uttara, hun wagen bestegen hebbend, op hun vijanden toe reden, *agyāngabryākukudan sakweh nikang Korawa*. Van *agya* en *akukudan* is de beteekenis resp. „snel” en „z'n biezen pakken”. De door de Woordenlijst van Dr. Juynboll opgegeven bet. „verzwakken” (echter met een vraagteeken) komt ook mij voor hier niet te passen. Niettemin is in het N. Jav. *aběr*, „slap, traag, zonder vaart”, *ngaběri*, „verslappen, verzwakken”. Nu is er in de *Kuñjarakarna*, Kern, V. G. X, 57 een vergelijkbare plaats; *amběraběr ing awān yayi*, door Prof. Kern, p. 23, vertaald met: „ijl snel”. Blijkens zijn aantekening op p. 47 brengt Prof. Kern het woord in verband met *iběr*, *samběr* e.a. (✓ *běr*, *wěr*); hij merkt voorts op, dat het in het K. B. W. onthreekt. In het Soendaasch heeft men *aběr-aběran* = *loeloempatan*, „hard heen en weer lopen, ronddraven”, ongetwijfeld hetzelfde woord. Zou het niet de voorkeur verdienen op deze Wir. plaats aan *angabry* = *angaběri* ook deze beteekenis te hechten: „snel rond-, wegllopen”? Dit past uitstekend in het verband; de afleiding op — *i* duidt dan in dit geval pluraliteit aan (vgl. Berg, Inleiding, p. 220).

XXVI. Wir. p. 64, 28.

Arjuna, na van den *çamī*-boom zijn wapenen te hebben afgenomen, trekt met Uttara als wagenmenner de Kaurawa's tegemoet; hij richt een gebed tot Agni, die hem een *wānaradhwaḡa*, apenbanier, zond. Tengevolge hiervan neemt de verschrikkelijkheid van Arjuna's verschijning toe, zoodat mahulap *ēṇḍēpēṇḍēpēṇ* mata ning tuminghal ri sira. Hiervóór staat echter mangkin *pratihata* lumrā prabhāswara sang A. Daar *pratihata* beteekent „afgeslagen, verhinderd, vernietigd”, moeten deze woorden beteekenen: „meer en meer afgeslagen verbreidde zich de schittering van Arjuna”, wat mij in dit verband niet schijnt te passen. Ik zou willen voorstellen voor *pratihata*: *pratihartā* te lezen. Dit, eveneens Sanskrit, beteekent: „vernietiger”. Dus zou ik willen vertalen: „meer en meer als een vernietiger, m. e. m. vernietigend, verbreidde zich, enz.”.

XXVII. Wir. p. 64, 36.

Uttara schrikt van het geweldige geluid van Arjuna's hoorn, waarom de laatste hem berispt: „wees niet zoo bevreesd, nu hier voor het aangezicht van den vijand doet ge u niet voor als een mahākṣatriya, maar: *lwir wipra kṛṭawana* hiḍēp ni nghulun”. Wat is een *wipra kṛṭawana*? Slechts het K. B. W. II, 83 geeft: „hotrawāhana?”. Deze verklaring is op zich zelf vernuftig: *kṛṭawana* zou met de bekende contractie na het uitvallen der *h* staan voor *kṛṭawāhana*, hetgeen „offergaven brengend” zou kunnen beteekenen; dus mèt de overige woorden: „als een offergaven brengende priester komt ge me voor te zijn”. Het is echter onduidelijk, waarom deze hatelijkheid op de brahmanenstand hier zou voorkomen. Bovendien is het woord van elders niet bekend. Mogelijkerwijze is de plaats corrupt. Vergelijken we den Sanskrit tekst, C. 1448 b:

viṣaṇṇarūpo vitrastah puruṣah prākṛto yathā,

waar de laatste drie woorden beteekenen: „gelijk een gewonen man (een man uit het volk)”, dan zou men kunnen overwegen of onze plaats niet gelezen moet worden: *lwir [wi]prākṛta[wa]na* hiḍēp ni nghulun, waarin *na* = zoo, aldus. Het *[wi]* verschilt in Balineesch schrift slechts zeer weinig van *wang*; bedenken we voorts dat een *w* als pasangan zeer vaak uitvalt, dan kan dit een bedorven lezing zijn voor *wwang*, „mensch”. *Lwir wwang prakṛta* zou dan een nauwkeurige weergave van het origineel kunnen zijn.

XXVIII. Wir. p. 71, 14 sqq.

Deze passage, waarin Kṛpa, door Arjuna beschoten, wegens z'n verbrijzeld harnas vergeleken wordt met een slang, die z'n huid verliest, zou ik, in afwijking van den uitgever, willen interpungeeren: nirwikāra, manohara; lwir nikang ṣarīra: samaye mucyamaṇasya sarpasyewatanuryathā, (of hoe men dit citaat zou willen lezen, zie Wulff, p. 176) an kadi ulā milungsungi ring ṣaratkāla. Ri samangananya, tēlas tugēl apasah langkap nira, muwah sirānambut laras waneh, enz. Het Sanskrit citaat wordt hier reeds voorafgegaan door een deel van zijn Oud-Javaansche vertaling, nl. de woorden lwir nikang ṣarīra, al is het ook onzeker hoe de juiste lezing is van de overeenkomende woorden in het geciteerde vers. Nòch de interpunctie van Dr. Juynboll, nòch de beschouwingen van Wulff, t.a.p. doen dit uitkomen.

XXIX. Wir. p. 71, 28.

rwang siky angēne panghērēt sana sini,

twee stuks (nl. pijlen) troffen de... aan weerszijden (nl. van den wagen). S.v. hērēt, geeft Dr. Juynboll, Woordenlijst: „p., rem?” De overeenkomende Skt. tekst heeft: C., vs. 1815: *akṣam*; men vergelijkte Utgikar's editie 52, 37.

M.i. is *panghērēt* af te leiden van *kērēt*, afsnijden. De N. Jav. lexica vermelden de beteekenis: dwars- of bindbalk van een dak, boven de wanden en halfweg de hoogte van het dak (Gericke en Roorda, I, 427); de balk aan de korte zijde in een gebinte (Jansz, s.v. *kērēd*), ook in 't alg. de korte zijde van een langwerpige vierkant, z.v.a. *pānjēṇḍaq* (Jansz, p. 1150). Mij dunkt, in ons verband kunnen deze beteekenissen worden ingepast: *panghērēt* zal zijn de dwarsbalk, die de korte zijden, dus de zijanten van den wagen verbindt, wat dus neerkomt op de as (*akṣa*). Deze wordt *sana sini* (aan weerskanten, een in Jav. teksten vrij zeldzame uitdrukking, zie K. B. W. III, 18) getroffen; men denke zich dus: bij de wielen. Het gevolg wordt terstond beschreven: *rēmpak ratha*, verbrijzeld was de wagen.

XXX. Wir. p. 72, 5.

Van den wagen van Droṇa wordt hier gezegd: winatēk ira tang *kapilāsya*, patang siki kanan kerī, d.w.z. hij werd getrokken door de..., vier stuks rechts en links. Wat *kapilāsya* zijn, weet ik niet; ook 't K. B. W. en Juynboll's Woordenlijst zwijgen er over. De Calcutta-ed. van het Mahābhārata heeft op de overeenkomstige plaats, IV,

1823: Droṇas... abhyadravad... ṣoṇāṣvaḥ. Hier worden D. dus donkerroode paarden toegekend. M.i. doet men op grond hiervan goed in den Oud-Jav. tekst het onverstaanbare *kapilāsya* te veranderen in *kapilāṣva*, met bruinroode paarden. Wat de herstelling van *ṣv* voor *sy* betreft, de verwarring tusschen de verschillende sibilanten in Oud-Jav. hss. is bekend, de verwisseling tusschen *v* en *y* is eveneens niet zonder voorbeelden (Wulff, p. 49).

XXXI. Wir. p. 74, 5.

Zooals ons reeds vaker gebleken is, heeft ook in die passages van onzen tekst, die niet letterlijk uit het Sanskrit zijn vertaald, vergelijking met de Voor-Indische recencies groot nut. Hier bv., in de beschrijving van Aṣwatthāman's aanval op Arjuna, heet het: winantwan *ṣarajala tanpāntara*, onafgebroken liet hij de *ṣarajala* elkaar opvolgen. Zoo gelezen, van *ṣara* en S. *jala*, water, krijgt men geen zin. Men leze *ṣarajāla*; immers S. *jāla* beteekent behalve „net”, enz. ook „dichte menigte”. Een *ṣarajāla* is „a thick shower of arrows”. Deze gissing wordt tot zekerheid, wanneer we den Sanskrit-tekst inzien: Calc. IV, 1901—2 staat: *taṃ pārthaḥ pratijagrāha... ṣarajālena mahatā*; op één uitzondering na is dit in alle edities en hss. overgeleverd.

XXXII. Ibid.

Ed.: *ndā tan kady alahan*, *malēs amasang kaçaktin*. Wat *alahan* beteekent, is mij niet duidelijk. Men zou het kunnen afleiden van *alah*, overwonnen, doch de lexica schijnen een dergelijke afleiding niet te kennen. Daarom zou men zich deze lezing ontstaan kunnen denken uit: *kady alaha n malēs*, maar niet als ware hij overwonnen, daar hij van zijn kant zijn kracht aanwendde. Dat *n* ook voor *um*-vormen kan voorkomen, is reeds door Kern opgemerkt (V. G. VIII, 261), die citeert: *Bhomakāwya*, 51 *kepwan ri de-nya 'n tunama mareng dalēm*.

XXXIII. Wir. p. 74, 6:

ed.: *manglēpasakēn pracaṇḍa bāna* (l. *bāṇa*) *sangghyāta*.

Het woord *sangghyāta* verdient eenige bespreking. Het wordt slechts genoemd (als *sangghyata*) in het K. B. W., III, 441, waar verwezen wordt naar *sanggata*, *sangghāta*. Dit laatste woord is goed bekend, het beteekent in het Sanskrit: „slag, Zusammenstoss”; ook: „nauwe verbinding, aggregatie, complex, massa, menigte, collectie,

hoeveelheid, en derg.". Van der Tuuk noemt *sangghyāta* zoo, dat hij dit in verband schijnt te willen brengen met *sangghatṭa*. Ook dit woord is ons (als *saṅghatṭa*) uit het Sanskrit bekend en wel met de beteekenissen: „Zusammenstoss, collisie, conflict, Eng. shock; ook cohesie, rivaliteit enz.". Zooals men ziet: beide woorden hebben een deel hunner beteekenissen gemeen en zouden elkaar dus hebben kunnen beïnvloeden. Toch lijkt het mij niet waarschijnlijk S. *saṅghatṭa* in dit verband te betrekken. Wat toch in *sangghyāta* te verklaren is, is de *y*; hoe is deze ingevoegd? Mijns inziens als volgt. Het komt in de Oud-Javaansche hss. meermalen voor dat na een consonant een *y* of *w* geheel overbodig wordt ingevoegd. Voor de *y* zijn voorbeelden uit het Wirātaparwa: p. 88, 22 *ghyoraṃ* voor *ghoraṃ*, p. 59, 22 *syān* voor *san*, p. 74, 31 *tyād* voor *tad*. Men zie over dit verschijnsel Wulff, pp. 49, 127. Men kan nu of aannemen, dat slechts toevallig in dit zelfde woord *sangghāta* op meerdere plaatsen in de litteratuur (bij v. d. Tuuk, en op onze plaats) deze *y* in de overlevering is ingevoegd, of dat, de fout in het schrift eenmaal gemaakt zijnde, het woord naast zijn oorspronkelijken ook den verbasterden vorm heeft gekend. Er zijn trouwens meer voorbeelden van een dergelijke irrationeele *y* te citeren, bv. *wyātara*, „ongeveer" (K. B. W. III, 608) naast *wātara*, *Airlangghya* (K. B. W. I, 117) naast *Airlangga*.

Of de verbastering slechts haar oorzaak vindt in een spellingskwestie, kan men betwijfelen. Daar *y* en *w* na consonant vaak in de uitspraak uitgevallen zijn, doch de oorspronkelijke vormen bekend bleven (vgl. Berg. Inl. p. 181), is het mogelijk in ons geval aan inverse analogie te denken: oorspronkelijk *dyus* werd *dus*; „hypercorrect" (Berg) kan dan *wātara* tot *wyātara* zijn geworden. Een andere vraag is tot hoever deze vormen, die ongetwijfeld als deftiger golden, in de levende taal hebben bestaan.

Overigens zou ik *bāṇasanggh(y)āta* aaneen wilen spellen en vertalen met: pijlen-menigte. Wel is waar is mij deze samenstelling nòch uit Sanskrit, nòch uit Oud-Jav. werken bekend, maar het Sanskrit Mahābhārata kent het synonieme *iṣusaṅghāta* (VII, 263), terwijl ik voor andere composita met ° *saṅghāta*, menigte korthedshalve verwijs naar Pet. Wdb. VII, 544.

XXXIV. Wir. p. 76, 6.

Arjuna beschiet Karṇa's boog met een ardhacandra *kāra* *pracaṇḍa*, een... zeer geduchte halve maan-pijl. De beteekenissen der verschillende woorden *kāra* (Skt. maker, woord; hymne) en *kara* (Skt.:

maker, hand; lichtstraal, tribuut, enz.) passen hier niet. Ook de door v. d. Tuuk, K. B. W., II, 54 sq. opgegeven woorden en beteekenissen voldoen niet. Zonder twijfel is daarom op onze plaats te denken aan Skt. *khara*, ruw, scherp, doordringend, voor het Oud-Jav., waar aspiraten en lange klinkers opgegeven zijn, in klank samenvallend met *kara*.

XXXV. Wir. p. 79, 7; p. 85, 20.

Beschreven wordt een gevecht tusschen Arjuna en Duryodhana; zie Skt. tekst (Calc.), 2087 sqq. Arjuna wordt aan het voorhoofd gewond, het bloed stroomt langs hem neer en bespat hem. Dan volgt: *pinakapuṣpālangkāra mālā nira*. Men kan zich afvragen, wat *mālā* hier is. In het Oud-Jav. bestaat wel *mala*, kwaal, lichaamsgebrek, euvel, en derg.: dit past niet, evenmin als de beide andere in het K. B. W. IV. 581. vermelde woorden. De Sanskrit tekst heeft, 60, 4 (ed. Utgikar) *athāśya bāṇena vidāritasya prādur babhūvāsṛg aśasram uṣṇam | sā tasya jāmbūnadapuṣpacitrā māleṣva citrābhivirājate sma ||*, waar het bloed dus als een „gouden-bloem-bonte-guirlande” glinstert. De edities CGLM (zie Utgikar) hebben sa i. p. v. *sā*, *puṅkhacitraḥ* i. p. v. *puṣpac°* en *bhitvā lalāṭam* i. p. v. *māleṣva citra*, en enkele kleinere afwijkingen van het bovenstaande. Daarom zou ik hier *mālā* willen opvatten als Skt. *mālā*, guirlande, krans, en verbinden met het voorafgaande; *nira* zal door den overschrijver, die *mālā* als 'n afzonderlijk woord heeft opgevat voor *sira* in de plaats gesteld zijn. *Pinakapuṣpālangkāramālā sira* is, indien deze opvatting juist is, te vertalen met: „hij was als een guirlande bestaande uit bloemversieringen”. Het woord *mālā*, dat in het K. B. W. en in de Wdl. van Dr. Juynboll ontbreekt, komt ook voor op p. 85, 20: *lumud ikang puṣpopahāra* (zoo ed., coll. Mahābh. C. IV, 2184; *puṣpap°* hss.) *mālyā mālā nilotpala*, waar ik *puṣpopahāra* liever zou weergeven met „bloemenoffer” (Juynboll, Wdl. s. v.: „bloemenonthaal”), nl. als hulde aan de goden, zooals uit Mahābh. C. IV, 2184 blijkt: *puṣpopahārair arcyantām devatāḥ ca sarvaḥ*, „en laat godheden, altgeder vereerd worden met bloemenoffers”.

XXXVI. Wir. p. 80, 10.

Arjuna blies op zijn hoorn Dewadatta: de vijanden verloren hun bewustzijn, vielen in slaap en waren als dood. Toen Arjuna dit resultaat zag, *labdhasmṛti manah nira atutur i ṣabda sang Uttara ngūn mwang sakweh ni wēkas-wēkas ning strī ring antaḥpura ngūni*

De Woordenlijst geeft voor *labdhasmṛti*: „tot het bewustzijn teruggekeerd”, wat niet kan, daar A. het niet verloren had. M.i. beteekent het woord hetzelfde als het volgende *atutur*: „hij herinnerde zich”; dat hetzelfde eerst met Sanskrit-, dan met Javaansche woorden gezegd wordt, komt meer voor; het zou zelfs kunnen zijn, dat *labdhasmṛti* een citaat is. Het slaat terug op het op p. 55 verhaalde, nl. op het verzoek van de prinses Uttarī en haar gezellinnen aan de ten strijde trekkende Uttara en Wṛhannalā (= Arjuna) om kleedergeschenken bij hun terugkeer. In r. 15 spreekt hij Uttara toe en zegt het met duidelijke woorden: haywa ta wismṛti pawēkas rāntēn rakryan dyah Uttarī. De Calcutta editie, vs. 2115 heeft ook: Pārthaḥ smṛtvā ca vākyaṇi tathottarāyāḥ, „Arjuna zich de woorden van Uttarā herinnerend...”. Men vergelijk vs. 1223 sqq. Op onze plaats dient echter *Uttara* veranderd te worden in *Uttarī*, zooals de naam van deze prinses in het Oud-Jav. Wirāṭaparva luidt (zie K. B. W. I, 189).

XXXVII. Wir. p. 82, 30.

In zijn inleiding tot de uitgave van de Kuñjarakarṇa (V. G. X, p. 8) heeft Prof. Kern opgemerkt, dat het hem bekende oudste voorbeeld van *den* = N. J. *dī* zoowel voor 't passief als voor den modalen imperatief uit de XIVe Eeuw dateert; Prof. Berg (Inleiding p. 216) betoogt, dat „in het oudere Javaansch deze vorm alleen maar in jongere teksten voorkomt”. Hier lezen we, in het uit 996 dateerende Wirāṭaparwa: *den* kady asih rakryan i nghulun ikana mangkana siha rahadyan sanghulun mangke, waarin *den* beteekent „laat zijn”. Men vergelijk de voorbeelden van deze kwalitatieve voluntatief, gegeven door Dr. Pigeaud, Tantu Pangg. p. 16, noot, en vooral die bij Prof. Kern, V. G. VIII, 307.

Nu is merkwaardig, dat, zooals Wulff, p. 194 reeds heeft opgemerkt, de Oud-Javaansche tekst hier van alle bekende Sanskrit-recensies afwijkt: de voorstelling, dat deze personen, die Arjuna hier ontmoet, vroeger door hem bij 't spel ingezet en toen verloren zijn, is een bijzonderheid van het Oud-Jav. Wirāṭaparwa; echter wordt het zoowel in een Sanskrit-citaat als door een paraphrase overgeleverd, wat de mogelijkheid van latere invoeging niet waarschijnlijk maakt. Dateert de zin met *den* reeds uit 996? De afstand tot de verder bekende gevallen (XIVe E.) is te groot om dit zonder meer bevestigend te durven beantwoorden. Echter is het zaak deze plaats te signaleeren; zooals Prof. Kern reeds betoogde (V. G. X, 8) moet de constructie reeds voor het eerste verschijnen in de literatuur in de

XIVe E. bestaan hebben in de volkstaal; onmogelijk is het dus geenszins.

XXXVIII. Wir. p. 85, 15—86, 6.

De Kaurawa's zijn verslagen, Wirāṭa's zoon Uttara en zijn wagenmenner, de als Wṛhannalā vermomde Arjuna keeren zegevierend terug van het slagveld. Aan koning Wirāṭa wordt het vreugdevolle bericht gebracht, waarop hij zijn onderdanen laat bevelen, de stad te versieren, muziek te maken en in feestdos den overwinnenden prins tegemoet te gaan. In den Sanskrit-tekst van de Calcutta-editie worden deze gebeurtenissen betrekkelijk kort afgehandeld (IV, 2188—2190). De Zuidelijke recensie is uitvoeriger; zie Utgikar's editie, Appendix, p. 257. Echter wint het in dit opzicht het Oud-Javaansche Wirāṭaparwa. Zij het, dat de auteur hier een Sanskrit-tekst min of meer nauwkeurig heeft gevolgd, zij het, dat hij wat in zijn voorbeeld stond heeft uitgebreid en als proeve van eigen kunde heeft opgesierd, zooveel is wel duidelijk, dat hij hier bedoeld heeft een naar de opvattingen van zijn tijd en milieu „mooie” beschrijving te geven. Dientengevolge bevat de passage verscheidene woorden, die in de tot nog toe bekende Oud-Javaansche litteratuur zeldzaam zijn. Dit feit en de omstandigheid, dat de tekst zooals deze ons door den uitgever geboden is, naar mijn meening, op eenige punten emendatie behoeft, zijn mij tot een aanleiding enkele opmerkingen over deze, ook door den modernen lezer nog zeer te waardeeren, beschrijving te publiceeren, in de hoop, dat ik althans voor eenige der moeilijkheden een oplossing aan de hand heb gedaan.

Ter besparing van plaatsruimte zal ik de passage in haar geheel niet citeeren, den belangstellenden lezer naar Dr. Juynboll's tekst verwijzend.

De woorden *pūrṇa kumbha*, door Dr. Juynboll gesplitst, dient men m.i. aaneen te schrijven. Eèn *pūrṇakumbha* of *bhadrakumbha* is in het Sanskrit een kruik met heilig water, „a water-vessel, one filled with holy water used at the consecration of a king” (Monier Williams, s.v., vgl. ook Petersb. Wdb., s.v.). Tusschen vlaggen en vaandels aan de eene zijde en bloemoffers aan de andere (zie boven de opm. bij p. 79, 7) zijn dergelijke kruiken met gewijd water op hun plaats. De Oud-Jav. Woordenboeken vermelden het woord niet.

Het woord *rājabandha*, enkele regels verder, is moeilijk te verklaren door de vele beteekenissen, die *bandha* kan hebben. Men houde rekening met de mogelijkheid, dat er *°bhaṇḍa*, „grappenmaker” of

ook *bhāṇḍa* gelezen kan worden; het laatste heeft wederom meerdere beteekenissen die in aanmerking kunnen komen: „paardensieraad, sieraad in 't alg.; muziekinstrument”.

Tenslotte — en dit ligt het meest voor de hand — kan men denken aan een fout voor *rāgabandha*, een Sanskrit woord voor „manifestation of love or affection”.

De tekst heeft verder: *inatag ta sakweh nikang porawanita strī manggĕgō sambyawahāra*, „opgeroepen werden alle burgeressen, vrouwen uit de stad, die...”. De Woordenlijst geeft voor *samb^o*: „handel”. Inderdaad bestaat dit woord (< Skt. *saṃvyavahāra*). Vreemd is het echter, dat alleen vrouwen, die zich toedegden op den handel, opgeroepen werden. Ik heb mij daarom afgevraagd, of niet *manggĕgō* in de letterlijke betekenis: „in de hand houden” is op te vatten en in *sambyawahāra* niet te zien is een verschrijving (plaatsing onder één aksara te vroeg van de pasangan *y*) voor *sambhāvyahāra*, hetgeen zou beteekenen: „bij de gelegenheid passende guirlandes, eere-guirlandes”.

Daarna worden de aanwezige muziekinstrumenten beschreven: allereerst de *bangsi tāla paṇawa mūddhama*. Het eerstgenoemde, van Skt. *vaṃṣī* is de fluit, ook in lateren tijd, bv. in de Maleische litteratuur, meermalen bij feestelijke gelegenheden vermeld; een *tāla* is „a musical instrument of bell-metal or brass, a sort of cymbal played with a stick” (Monier Williams), een *paṇawa* „a small drum or tabor or a kind of cymbal, one used to accompany singing”. Van het dan volgende *mūddhama* geeft de Woordenlijst op „S.? naam van een muziekinstrument”. Inderdaad ziet het woord er naar uit van Voor-Indische, niet van Indonesische herkomst te zijn. Het is mij echter niet mogen gelukken een instrument van dien naam vermeld te vinden. Het wil mij daarom, althans voorloopig, nog het aannemelijkst schijnen in het woord een foutieve lezing te zien en wel voor *uddhama*. Skt. *uddhamati* beteekent: „uitblazen, door blazen verkondigen, bekend maken”; *uddhama* is „hij, die blaast; dat, wat blaast; blazend, klinkend”. Let men nu op het verband dan blijkt dat er tot nog toe opgesomd zijn fluiten en trommels, er na volgen snaarinstrumenten. Hier dus *uddhama*, „blazers, blaasinstrumenten”? De *m* blijft echter onverklaard.

Rāwaṇahasta, na de *wiṇā*, luit, genoemd, vind ik niet opgegeven. Ook de Sanskrit-lexica zwijgen over dit compositum. Daar echter een *rāwaṇahasra* als een soort snaarinstrument wordt opgegeven in het Sanskrit, zou men er toe kunnen neigen dit in den tekst te stellen.

Op bladzijde 86 treft ons *bharaṇa*, waarvan de Woordenlijst, p. 416, geen etymologie vermeldt, het K. B. W. IV, 877 s.v. *brana* opgeeft een afleiding van *ābhāraṇa*. Indien bedoeld is Skt. *ābharaṇa*, ornament, sieraad (juweelen en derg.), zooals trouwens op p. 876 s.v. *barana* is vermeld, lijkt deze etymologie aannemelijk; het woord heeft, zooals vaker is geschied, de *a* in eerste lettergreep verloren. Tot „franjes” (zie Woordenlijst) behoeft men de beteekenis dus niet te beperken. Men vergelijk ook p. 96, 12: sakweh ning sarwabhāraṇa nūpura walayāṅguliya prabhṛti. Van deze genoemde kleedij en sieraden wordt voorts gezegd, dat ze humēntyakēn *tara* ni pahyas ning widyādharī, ver achter zich latende de . . . van het toilet der hemelnymphen”. Over *tara* op deze plaats zwijgen de Oud-Jav. lexica. Ik zou er in willen zien Skt. *tāra* of *tārā*. *Tāra* is fonkelend, stralend, schijnend, helder; de helderheid, doorschijnendheid van een parel; een heldere of mooie parel”, ook „ster, gesternte”, *tārā* heeft slechts de laatste beteekenis. Het Oud-Jav. kent volgens van der Tuuk (K. B. W. II, 585) en Juynboll (Wdl., p. 234) „ster”. Op onze plaats ligt „schittering, glans”, dus *tāra* m.i. het meest voor de hand.

Wat met een *walahāra* precies bedoeld is, schijnt mij onzeker. Van der Tuuk en Juynboll maken geen gewag van het woord. Het tweede lid is zonder twijfel het in onzen tekst meermalen aan het slot van een compositum optredende Skt. *hāra*, een snoer of guirlande van parels en derg., halsketen van parels of halsketen zonder meer. In het eerste lid zou men misschien met recht kunnen herkennen S. *vāla*, staarthaar, bijz. van paarden; echter is een *vālapāçyā* een paarlensnoer om het hoofdhaar te binden, een *vālaka* een armband, een *vālikā* een soort oorsieraad. Waar dus in het Sanskrit andere afleidingen als namen van sieraden in gebruik zijn, ligt het voor de hand een *wālahāra* op onze plaats ook in dien zin te verklaren, de juiste hoedanigheid er van voorloopig in het midden latend.

XXXIX. Wir. p. 93, 31.

Wanneer de Pāṇḍava's hun incognito opgeheven hebben, overstelpt koning Wirāṭa hen met eerbewijzen. En ook kan hij zijn oogen niet verzadigen aan hun aanblik; op de mededeeling hiervan geeft de editie: mangkin atambēh tekang *prihati gorawa*, meer en meer nam toe de (zijn) Het woord *gorawa* is „eerbied(ig)””; *prihatin* „mis-moedig”. Dit past hier niet. De Calc. tekst heeft, vs. 2320: sa priya-māṇo, „verheugd”. Onmiddellijk daarop wordt verhaald, dat Wirāṭa al het zijne aan de Pāṇḍava's schenkt. Dit is met recht een bewijs

van toenemende vriendelijke gezindheid. Met een kleine verandering van den tekst zou men dit kunnen lezen, nl. *priyāṭigorawa* d.i. *priyā atigorawa*, „zeer eerbiedige vriendschap, gunst”, d.i. „gevoelens van eerbied en vriendschap”, Hoewel zoo tevens, wanneer althans op dit punt het Sanskrit-origineel dat de auteur van het O. Jav. *Wirāṭaparwa* bezat eensluidend was met onze Calc. editie, een reminiscens aan den oorspronkelijken tekst zou kunnen ontstaan, is deze verandering toch niet aannemelijk. Met *priḥ atigorawa* krijgt men al een belangrijk beteren zin: „zijn zeer eerbiedig streven”; *priḥ* in deze beteekenis komt voor; men vergelijke b.v. Arj. Wiw. 6, 8, b.

XL. Wir. p. 94, 3—5.

Koning *Wirāṭa* houdt een toespraak, waarin hij uiting geeft aan zijn vreugde over het feit, dat de *Pāṇḍava*'s leven en in zijn rijk blijken te zijn. Dan staat er in de editie: *alib rinohan i nghulun tēmēn*, an, woorden die door Wulff, in zijn reeds bovengenoemd werk, p. 210, vertaald zijn met: „overordentlig glad er jeg sandelig over, at”. Naar mijn gevoelen levert het woord *rinohan* een moeilijkheid. Het K. B. W. vermeldt deze plaats niet, de Woordenlijst van Dr. Juynboll geeft op p. 478: „pass. van berusten in”. Deze beteekenis schijnt mij toe hier niet te passen en eveneens zou ik den samenhang met „*roha*, omvang”, aldaar genoemd, willen betwijfelen. Dit woord *roha* moet voorkomen in het *Ādiparwa* volgens de Woordenlijst (etymologie en plaatsaanduiding ontbreken). Ik heb het aangetroffen op p. 179, 4 (ed. Juynboll): *waneh kapūhan tumon i roha pariṇāha ny awak nira*, wat gezegd wordt van een aantal vorsten, die *Arjuna* zien opstaan van de plaats der brahmanen. Naar mijn meening is *roha* hier het bekende Sanskrit woord: „groei, hoogte, postuur”, in verband met *pariṇāha*, eveneens Sanskrit en betekenend „omvang, wijde, uitbreiding” zeer op z'n plaats; de vertaling kan dus luiden: „anderen waren verbijsterd toen ze de hoogte en omvang van zijn lichaam zagen”. Van der Tuuk heeft van het woord op deze plaats een zeer zonderlinge verklaring gegeven (K.B.W. I, 691; hij leest een komma tusschen *tumon* en *i*, geheel verkeerd), n.l.: „ik berust in uw bevel, ik gehoorzaam, geheel zich voegen naar een bevel van den vorst”. Het is zeer te betwijfelen of van der Tuuk dit inderdaad heeft willen beweren. Voorts stelt hij het woord onder één artikel met *raūh* (*rawuh*), eveneens onjuist.

Ook voor Wir. p. 94, 3 echter lijkt mij de beteekenis „berusten in”, thans door Dr. Juynboll gegeven, minder juist. Uit een paar andere

plaatsen in de Woordenlijst, t.a.p., opgegeven en uit het K.B.W.I., 690 s.v. II *roh*, blijkt duidelijk, dat het Oud-Jav. een woord *roh* gekend heeft met de beteekenis: „verdelden, vernielen”, althans: „vijandelijk aangrijpen, aantasten”; de commentaren geven: „ngasorang, mangrusakang en derg.” Bij Gericke en Roorda, I, 316 wordt een Kawi-woord *roh* opgegeven met de beteekenis: oebres, volgens Winter ook z.v.a. ngoesir, dus: „overal vervolgen, wegjagen”.

Behalve *roha* en *roh*, die niets met elkaar te maken hebben, bestaat nog I *roh* (K.B.W. t.a.p.), „'n zekere lengtemaat”. Ik meen echter, dat afleiding van dit woord ons *rinohan* niet bevredigend zou verklaren. Hoe het zij, het woord *rinohan* doet na *alib* vreemd aan. Dit laatste woord, in de Woordenlijst op p. 48 s.v. *alib* als „zeer” en „wreed”, op p. 499 s.v. *lib* als „groot, overstelpend” geciteerd, wordt door van der Tuuk, K.B.W. I, 297 genoemd, door Gericke en Roorda, I, 126 als Kawi-woord met moekal (mochal), „ongერიმდ, onmogelijk, onbestaanbaar” en sarwa sēpi, „volkomen stil” — blijkbaar uit den context opgemaakte beteekenissen — verklaard. Het woord schijnt een wijden betekenisonnvang gehad te hebben, zooals dat bij uitdrukkingen, die een hoogen graad aanduiden wel meer het geval is (vgl. ons „erg, zeer, vreeselijk” en dergelijke).

Ik beperk mij wat *alib* betreft echter tot vergelijking met een paar plaatsen uit het Wirāṭaparwa, n.l. p. 42, 17 *alib* ta suka nikang Trigartta, „zeer groot was de vreugde van T.”, dus ook in een context, waar van groote vreugde sprake is. Echter is p. 37, 6 van zeer groot belang: *alib nohan i nghulun i rūpa rakryan*, waar de eerste woorden beteekenen: „zeer groot is mijn vreugde”. *Nohan* immers is een meer voorkomend woord voor „gelukkige stemming, vreugde, blijdschap, blijde enz.” (K.B.W. I, 513). Door deze plaats wordt onmiddellijk duidelijk wat p. 94, 3 de ware lezing is, nl.: *alib [ri] nohan i nghulun*, letterlijk dezelfde woorden als op p. 37. Rest slechts nog de verklaring van het *ri*; op zich zelf vormen deze twee letters de bekende zeer veel voorkomende praepositie *ri*. Daar echter *alib* een adjectief moet zijn en ook de parallelplaats een verbinding tusschen *alib* en *nohan* mist, schijnt het mij hier niet te passen (vgl. Dr. Juynboll's crit. opm. bij r. 1 van dezelfde bladzijde, waar eenige hss. *ri* hebben, andere niet), tenzij men het wil opvatten als het expletieve *ri*.

De tekst vervolgt: (zeer groot is waarlijk mijn blijdschap erover, dat) *siddhakāryya nghulun ring samara de parameṣwara, mwang ikang durātmakān hana ngke ri sang prabhu*, d.i. „(dat) ik geslaagd ben

in den strijd door uw toedoen en de booswichten die zijn hier bij de(n) vorst(en)". Het laatste is zeer verdacht. Terecht merkt Wulff, p. 210 op: „paraphrasens sidste sætning kan i den form, hvori Juynboll giver texten, ikke være rigtig, idet en negation ikke kan undværes". Hij voegt dan ook in zijn vertaling een negatie in: „og at de ondsindede [ikke] er her hos jer (eller: dig, *prabhu*)". Zoo is er, zegt hij, eenige overeenstemming met het voorafgaande Sanskrit-citaat; echter is de juiste lezing daarvan ook niet zeker. Ik voor mij geloof niet, dat een eenvoudige invoeging van de negatie alle moeilijkheden verklaart. De constructie met *an hana* geeft aan, dat de daaropvolgende woorden als ondergeschikt zijn te beschouwen: *mwang ikang durātmaka* is dan hoofdzin; hier missen we nu een praedicaat. Twee mogelijkheden: òf het zinsdeel ontleent zijn praedicaat aan een reeds eerder genoemd begrip, òf het praedicaat is in de overlevering verloren gegaan, daargelaten de mogelijkheid, dat er vanaf den beginne een anakolouth heeft gestaan. Voor beide gevallen zou misschien een oplossing te vinden zijn. Voor het eerste, wanneer we in plaats van *ikang*: *rikang* lezen (d.w.z. *ri* + *ikang*; dit zou het *ri* van regel 3 kunnen zijn, in de overlevering van z'n plaats geraakt) en *rikang durātmaka* gelijkwaardig met *ring samara* afhankelijk maken van *an siddhakārya nghulun*. De vertaling zou dan zijn: „dat ik geslaagd ben in den strijd door uw toedoen en tegenover de booswichten die hier zijn bij de(n) vorst(en)". Vreemd zijn dan misschien nog de laatste woorden: *ri sang prabhu*. De dubbelzinnigheid der uitdrukking en de veelvuldigheid van het gebruik van *ri* laten zich hier terdege voelen. Het meest voor de hand ligt echter m.i. *sang prabhu* als vaker op te vatten als beleefde aanspraak-titel („Uwe Hoogheden" d.i. „U"), vooral omdat even te voren *parameṣvara* evenzoo gebruikt is. „De snoodaards die hier waren bij U" is niet onmogelijk, daar met „snoodaards" wel *Kīcaka* en degenen, die het voor hem opnamen, als ook de Trigarta's bedoeld zullen zijn. Kan men echter ook *ri* opvatten als „door" en dus *ri sang prabhu* als synonieme, doch opzettelijk gevarieerde uitdrukking voor het *de parameṣvara* van den vorigen regel? Dan wordt de zin: „ik ben zeer verheugd, dat ik geslaagd ben in den strijd door uw toedoen en de snoodaards, die hier waren door U zijn". Aan den zin *siddhakārya parameṣvara* wordt nu door *mwang* een nieuwe zin, eveneens afhankelijk van *an* gekoppeld. Deze zin mist echter 'n praedicaat. Wat de beteekenis van het uitgevallen praedicaat moet zijn, volgt uit den samenhang: „verslagen, vernietigd, verdelgd". Een woord hiervoor hebben we in het boven-

staande leeren kennen: *rinohan*. Zou men dit invoegen na *mwang*, dan zou alles kloppen, behoudens de mogelijkheid: *ri s. p.* = bij mij.

Dit alles overwegende zou ik mij de volgende poging tot emendatie kunnen denken: alib [ri] nohan i nghulun . . . *mwang* < *rinohan* > *ikang* etc. Men zou ter verklaring van het uitvallen van *rinohan* kunnen veronderstellen, dat een afschrijver, misschien den klank van *nohan* nog in z'n hoofd hebbende, *rinohan* oversloeg en later weer aan den rand toevoegde. Een volgende copiïst, dit niet begrijpende, kan het woord dan voor een verbetering van *nohan* hebben opgevat en daarvoor in de plaats gesteld. Ook kan er r. 3 oorspronkelijk 'n synoniem van *nohan*, bv. *suka* hebben gestaan, dat later door een als glosse opgevat *ri nohan* (uit r. 4, vergeten en later bijgeschreven) verdrongen is.

Opgemerkt dient evenwel te worden, dat deze hypothese niet gesteund wordt door de bekende Sanskrit-teksten. De Calc.-editie, met welke de tekst, die aan de Oud-Jav. vertaling ten grondslag lag, voor de hier in aanmerking komende woorden niet geheel gelijkkluidend schijnt te zijn geweest (zie Wulff, p. 211), geeft:

diṣṭyā sampālitaṃ kṛcchraṃ ajñātaṃ vai durātmabhiḥ;

Utgikar heeft: *diṣṭyā ca pāritaṃ kṛcchraṃ ajñātaiḥ ca durāsadam*; voor den Sanskrit-tekst van den vertaler geeft Wulff deze reconstructie:

diṣṭyā wicaritaṃ kṛtsnam? ajñātaṃ wai? durātmabhiḥ, (overgeleverd is in den laatsten pāda: *yajñakaṃ de durātmasi*; verdere bijzonderheden bij Wulff, t. a. p.). Echter meen ik, dat het feit, dat het hier boven betoogde niet door een Sanskrit-tekst gesteund wordt niet veel gewicht in de schaal werpt voor dit geval, daar ook het vervolg van 's konings rede in het Oud-Jav. geschrift uitvoeriger is beschreven dan in de Sanskrit-teksten; zie bv. Wulff's opmerking, p. 212, onderaan. Bovendien, ondanks Wulff's vernuftige palaeografische beschouwingen, p. 211 boven, is het volstrekt niet zeker, dat er *ajñātaṃ* in den tekst heeft gestaan. Gelukt het echter iemand, dit te bewijzen en de plaats p. 94, 4 te emendeeren op een wijze, die hiermee in overeenstemming is, dan geef ik gaarne toe, dat voor bovengenoemde hypothese geen plaats meer is.

XLI. Wir. p. 94, 7.

De koning schenkt de Pāṇḍava's hier behalve zijn koninkrijk ook *dr̥wya wāhya* paçuratnādi, „have . . . vee, edelgesteenten, enz.". Dr. Juynboll noemt *wāhya* hier onder „stoffelijk" (Wdl. p. 526), m.i. is

er meer aanleiding te denken aan het andere *wāhya*, „trek- of rijdier, vehikel”.

XLII. Wir. p. 94, 12.

De koning zegt van zich zelf: *tēlas jīrṇa warēḡ ing wibhoga*, „ik ben zwak en verzadigd van . . .”. Over *wibhoga* heeft Wulff, p. 265 een uiteenzetting gegeven; hij komt tot de conclusie: „jeg kan på det foreliggende sted kun forstå *wibhoga* som noget nær ensbetydende met *bhoga*, men kan ikke afgøre om, resp. hvorledes der skal rettes”. Dr. Juynboll geeft „genieting” (Wdl. p. 540), wat inderdaad past. Misschien zou iets nauwkeuriger zijn „genietingen van mijn machtspositie”. Het is m.i. denkbaar het woord als volgt te verklaren: het Sanskrit kende een woord *bhava*, onder meer beteekenende „welvaren, rijkdom, voorspoed”. Het compositum *vibhava* duidde aan: „macht, hooge positie, bezit, rijkdom en derg.”, de beteekenissen van deze twee woorden dekten elkaar dus voor 'n deel. Een ander woord voor „bezit, fortuin, welvaart” was *bhūti*. Echter bestond ook: *vibhūti*, „overvloed, macht, verhevenheid, fortuin, rijkdom, welvaart”. Nu had het woord *bhoga* de beteekenissen: „genot, genot van een bezit, bezit, e.a.”; deze liggen zeer dicht bij die der eerder genoemde woorden. Denkbaar is dus, dat in kringen, waar al deze woorden bekend waren naast *bhoga* als analogie-vorm een synoniem *wibhoga* opkwam.

XLIII. Inscr. v. Gēḍangan, Čāka 782, VIa.

Hier wordt een aantal menschenklassen en beroepen opgesomd, aan welke het betreden van het vrijgebied verboden is. Onder de vele, waarvan de betekenis niet vast staat (vgl. Kern, V. G. VII, pp. 24, 47, 48) trof mij o.a. de *jurū cina*; volgens Prof. Kern (t. a. p., p. 48) zou dit letterlijk in het Maleisch vertaald *tukang Cina*, een Chineesche of Chineezen baas zijn, waarbij niet zou blijken wat soort ambachtslieden bedoeld is. Misschien is het niet onmogelijk de uitdrukking anders te verklaren.

Het is bekend, dat, niet alleen in het Oud-Javaansch, het uit het Sanskrit overgenomen woord *cihna*, merk, teeken, in de uitspraak veelal is geworden tot *cina* en dus samengevallen met *cina*, Chineesch. Het gevolg is geweest, dat de spraakmakende gemeente beide woorden niet steeds uit elkaar heeft gehouden. Zoo verklaarde v. d. Tuuk reeds in zijn Tobasche Spraakkunst (p. 19; vgl. K. B. W. I, 564) de bekende uitdrukking *tjinaboeta*, in het Maleisch gebezigd in plaats van het Arab. (vgl. Prof. Dr. Th. W. Juynboll, Handl.

Moh. Wet, p. 206), de man die bereid is een „tusschenhuwelijk” aan te gaan, niet als „blinde Chinees”, wat volksetymologie is, maar als *tjihñi-bhūta* („legale fictie”). In het Maleisch bestaat het woord nog in *tjin(n)a boekti*, corpus delicti; in het Javaansch zijn meerdere beteekenissen bekend. Hiervan is een, aangetroffen in het door Prof. Jonker uitgegeven wetboek, 246: brandmerk. M.i. is het niet ondenkbaar, dat op onze plaats sprake is van een *juru ci(h)na*, d.i. „brandmerken-baas”, d.w.z. een soort gerechtsdienaar. In dezelfde zin komen voor *juru gosali*, smid en vele andere *juru*’s; de uitdrukking „*juru* . . .” is trouwens overbekend. Ook de Maleische uitdrukking *djoeroe soela*, met het spietsen belaste beul, is in dit verband zeer wel te vergelijken. Een andere plaats in de Oud-Javaansche literatuur, waar *cinā* staat, doch *cihna* bedoeld is, is Kuñjarakarna, Kern, V. G. X, 63; samāṅgkana cinānya saking Yamāni, „dat zijn kenteekenen, dat hij uit Yama’s rijk komt”.

Van het even verder voorkomende *juru rahasya* (Kern: een baas van geheimenissen) zou men, afgaande op de andere beteekenis van *rahasya* (cunus), kunnen vermoeden dat hij eenzelfde bedrijf uitoefent als de eerder genoemde *juru jalir*; doch zulks is niet zeker uit te maken voor we de uitdrukking in een duidelijker verband terugvinden.

XLIV. De etymologie van Jav. *bagaspati*.

In de Javaansche literatuur komt een woord voor „zon” voor, dat het uiterlijk heeft van een Sanskrit-compositum, doch, naar mijn weten althans, niet in het Sanskrit is aangetroffen. (Vgl. bv. Jasadi-poera, Sērat Rama 2, 26). Het Kawi-Bal. Wdb. noemt het woord, IV, 1048 b; en onder *sūrya*, III, 90: *bagaspati*, onder bijvoeging van „*bhaga?*”.

Men zou m.i. de volgende poging tot verklaring van dit woord kunnen overwegen. In het Sanskrit is *bhaga* onder meer de naam van ’n Āditya; het wordt echter ook gebezigd als appellativum voor „zon” (zie Pet. Wdb., s.v.). Daarnaast bestaat de beteekenis „deel, lot, fortuin, geluk en derg.”. De laatste beteekenis is op Java bekend gebleven als „deel”. Het is nu mogelijk te achten, dat men de beteekenis „zon” aantreffende, deze niet meer terecht kon brengen, maar verband zocht met het bekende gebruik: „deel, lot”. Naar analogie van *prajāpati*, *paçupati* e.a. is toen ontstaan een *bhagaspati*, „heer van het toegedeelde lot, van het geluk”; vergelijk ook een woord als *vanaspati*.

XLV. De uitdrukking *dummara*.

Deze uitdrukking, o.a. voorkomend in de lakon Kartawiyoga (Kats, Bloeml. II⁴, p. 330: *kaja dipoeloeng ingkang dummara*, als het ware door de Godheid weggerukt) zou ik willen afleiden uit *dum*, „toedeelen” en het ook op Java bekende *S. m̄ara*, „dood”, het geheel adjectisch op te vatten.

XLVI. O.Jav. *saswata*.

In enkele oudere Javaansche teksten komt voor het woord *saswata*, bij van der Tuuk, K. B. W. III, 195 omschreven met *paripurna*, „volkomen, volmaakt, behouden” en *rahaju*, „schoon, goed, welvarend”. In de Kid. Pamañgah, 1, 80 wordt het gebruikt in de beschrijving van een bruiloft: *pinisēlang ta sira wontēn ing pura | pinidamēl tumuli | ri saswāttanirā(?) | - manggih āyu sapūrṇa*, etc.; spelling en vraagteken zijn van den uitgever, Prof. Berg, die, naar mondelinge meedeeling, het woord zou willen afleiden van Skt. *svātta*, „lekker gemaakt; geproefd, gegeten”. Bij mij kwam de gedachte op aan Skt. *çaçvant*, „zichzelf telkens herhalend; talrijk, ieder”; als adv. *çaçvat*, „steeds weer, steeds”. Hierbij bestaat *çāçvata*, „voortdurend, onderbroken, eeuwig”. De beteekenis-overgang van deze begrippen tot „volmaakt, volkomen” laat zich denken. Een steun voor deze opvatting lijken mij de in de geciteerde verzen volgende woorden: *amanggih āyu sapūrṇa* te zijn; bij „dat zij een volkomen (d.i. lang) leven mochten verkrijgen” past heel goed „*ri çāçvata*” als „voortdurend, volkomen”.

De hier gegeven uitlegging heb ik later bevestigd gevonden door de volgende plaatsen. Allereerst *Bhārata-Yuddha*, 21, 7, c, waar we lezen: *dwija çaiwa sogāta maçānti jumayajaya çāçwatā nira*. Daar *jumayajaya* of (m)*ajayajaya* beteekenen „roepen: zege, zege; iemand overwinning en heil toeroepen” zal de uitdrukking *jumayajaya çāçwatā* zijn: „iemand eeuwig heil, voortdurende overwinning toewensen”. Dan ook *Arj. Wiw.* 14, 9, b *çiwam astu çāçwata wēkangku çaraṇa ning anātha digjaya* (spelling van *Poerbatjaraka*); alsmede *ibid.* 15, 2, b *aum bapa çāçwatāta kita kārwa sulabha mēnangeng prayojana*. Op deze plaatsen komt men met de vertaling „eeuwig, voortdurend” nog goed uit. De overgang tot „volkomen, behouden, welvarend” wordt geïllustreerd door een passage uit het *Oud-Jav. Bhīṣma-parwa* (Cod. Lugd. 4139), p. 10: *sapuluh iwu tahun pramāṇa ni āyuṣanya çāçwata tan kēnēng lara*. Dr. *Poerbatjaraka* vertaalt het woord op beide genoemde plaatsen uit den *Arj. Wiw.* met „wees

gerust", doch dit is uit de lucht gegrepen. Het woord, als „eeuwig, voortdurend" in zegewenschen en andere meermalen op dezelfde wijze terugkeerende uitdrukkingen voorkomende is later niet meer begrepen en opgevat als „behouden, voorspoedig, welvarend".

XLVII. De etymologie van O. Jav. *prakoça* (N. Jav. *prəkosa*).

Een zeer merkwaardig woord, waarvan totnogtoe, voorzoover mij bekend is, geen afleiding is gegeven, is het Oud-Jav. *prakoça*, of, volgens de spelling van het Kawi-Balineesch Woordenboek, *prakosa*, nu nog voorkomende als *prəkosa*. In het Wirātaparwa komt het voor volgens de editie op p. 25, 1 in de bekende passage, waar Kīcaka het hof maakt aan Draupadī alias Sairindhri. „Welke man, die u ziet zou niet verliefd worden? Uw beide borsten zijn als lotusknoppen. Hana tan *prakoçeng* anangga lwirnya, ri denyan tan tungkul ararēma ngwang denya, enz.". De Woordenlijst van Dr. Juynboll geeft als beteekenis „kracht", als etymologie: „S(anskrit).?" Deze beteekenis past, wanneer men vertaalt: „Er is geen kracht in Anangga, d.i. Kāma"; daar echter de spreker juist een slachtoffer van Kāma is, komt dit verdacht voor. Uit den Sanskrit tekst (vgl. Calc. ed. vs. 393: payodharau kāmāpratodāviva māṇi tudatas) blijkt, dat Kīcaka de borsten van Draupadī vergelijkt met den prikstok, zweep van Kāma. Er zou dan ook oorspronkelijk in den Wir.-tekst hebben kunnen staan: hana ta[n] *pratodeng* Anangga lwirnya, ri denyan [tan] tungkul ararēma ngwang denya. Het zou toch niet mogelijk zijn, dat Kīcaka in zijn omstandigheden beweerde, dat hij zich *niet* boog voor Kāma's macht. Nadat *pratoda*, overigens in het Oud-Javaansch wel bekend, bedorven was, kan het geschied zijn, dat latere afschrijvers de verdere veranderingen hebben aangebracht. Echter is er een groote kans dat de Sanskrit tekst dien de Oud-Jav. auteur gebruikte een andere lezing had; daarom is het niet geraten op grond van de lezing der Calc.-editie onzen tekst aan te tasten. Indien men het eerste deel van den zin (tot en met *lwirnya*) opvat als een vraag, is *prakoça* beter te begrijpen, ofschoon het geheel vreemd blijft.

Op meerdere plaatsen in de literatuur treffen we het woord *prakoça* aan, ik noem slechts Kid. Sunda (ed. Berg, Bijdr. Kon. Inst. 83, p. 37), 2, 115: „Tan-dwa papag pamuke Kēbo-Nirada | sama awatang kalih | pada *prakoçeng* prang enz.", waar eveneens „krachtig" de beteekenis is. De uitgever teekent aan, dat de herkomst van het woord onbekend is (p. 37, n. 4). Van der Tuuk vermeldt het woord K. B. W. IV, 78, en geeft als omschrijving: „sahasa". De afleiding *amrakosa*, gepara-

phraseerd met „sāhasa” kan men aldaar eveneens vinden opgegeven; men zie aldaar ook voor verdere vindplaatsen. De beteekenis van het woord staat dus, naar het schijnt, vast. Men kan nog letten op de opgave bij Gericke en Roorda, II, 230: „prakasa, prakosa, KW. zva. rosa (sterk, stevig; kracht), bakoeh (sterk; duurzaam; sterkte), pëngkoeh (stevig, onwrikbaar), poetoës (volleerd, volkomen toereikend, geheel geschikt), osik (beweging, speciaal gemoedsbeweging)”. De laatste omschrijving (in het midden latend of deze op een der vele verkeerde nieuwere opvattingen van Kawi-woorden berust) buiten beschouwing latend, zien we hier dus dezelfde beteekenis opgegeven. Merkwaardig is vooral de gelijkstelling met het eveneens interessante woord *prakasa*. Groote overeenkomst in klank, op het oog dezelfde bouw, althans incidenteel dezelfde beteekenis: men zou de woorden voor nauw verwant kunnen houden. Inderdaad treft men dan ook in Coolsma's Soendaneesch-Hollandsch Woordenboek³, p. 465 voor de ook in het Soend. voorkomende woorden aan: „*përkasa*, Skr., *prakaṣa* (sic!) . . . verg. *përkosa*” en „*përkosa*, vgl. *përkasa*”. Naar het mij echter wil voorkomen hebben de woorden etymologisch niets met elkander te maken.

In dit verband zou ik allereerst willen wijzen op een, eveneens in het Wirāṭaparwa voorkomend en evenmin verklaard, woord *koṣa*. Op p. 54, 36 leest men het volgende: „kady atulaka nghulun ring *koṣagaṇa rakryan*”, woorden van prins Uttara die Arjuna-Wr̥hannalā wil overhalen om als zijn wagenbestuurder op te treden. Wat is hier de beteekenis van *koṣagaṇa*? M.i. „macht (kracht) en kwaliteiten”. Van der Tuuk noemt, K. B. W. II, 184 o.a. een woord *kosa*, zonder opgave van etymologie, met paraphrase: *sahasa*. *Ngosa* wordt daar vertaald met: „overmannen, overweldigen, eene vrouw verkrachten”. Vindplaatsen geeft hij niet op, wel enkele voorbeelden van gebruik, o.a.: *kakosa*: winalatkara, dus „gewelddadig behandeld, *ngosèn*, „iemand dwingen”, e.a. Men zie ook K. B. W. IV, 834, waar van een vrouw in een uitvoerig geciteerde passage gezegd wordt: *kinoṣa ingalonan*, „zij werd verkracht en met haar werd ontucht bedreven”. Men ziet ook in dit *kosa* de begrippen: „geweld, kracht, dwang”. Dan noemt van der Tuuk, K.B.W. IV, 77 nog een woord *parikosa*, omschreven met *sāhasa*, *mrakoṣa*, *agul*², dus met: „geweldig; heftig, onstuimig, overmoedig, dapper, enz.”. *Kaparikosa* wordt met *rinabhaṣa* gepariphraseerd, dus: „slachtoffer van heftigheid zijn, vernield, verkracht worden”; *kaparikosèn* met *sināhasan*, gewelddadig behandeld. *Amarikosa* wordt ook opgegeven.

Wederom dus dezelfde begrippen.

Wat nu de etymologie betreft van *kosa* (*koṣa*, *koça* met andere spelling), een Indonesisch woord van de hierboven genoemde betekenissen, waarvan dit de Javaansche vertegenwoordiger zou zijn, schijnt tot nog toe niet gevonden te zijn. Ook is het geen Sanskrit; in de bestaande Sanskrit-lexika heb ik niets wat te vergelijken was kunnen vinden. Rest ons het opstellen van de volgende hypothese.

Het Skt. *vasá*, „bevel, autoriteit, macht” is in het Oud-Jav. overgenomen, waar ook afleidingen ervan werden gevormd. In 't algemeen verwijzende naar K.B.W. III, 540, waar ook voor het Oud-Jav. de betekenissen: „machtig, geweld” voldoende blijken, maak ik attent op de nuance „verkrachten”, die we hierboven bij *kosa* hebben aangetroffen, zoo al niet volkomen zeker in de uitdrukking *kuda wasèng smara*, lett. „paard onstuimig in de liefde”, wat ongeveer hetzelfde beteekent als *amalat raçmi*, een aanduiding van „verkrachter”, dan toch wel in het verderop in het K.B.W., t.a.p. genoemde „*kaṛwaça*”, v. e. vrouw, met geweld weggevoerd”. Men vergelijk ook het aldaar geciteerde *winaça* ring langsé, gézegd van een bruid. Verder beteekenen *kaṛwaça* en zijn afleidingen, gelijk van algemeene bekendheid is: „machtig; machtig zijn, dwingen, beheerschen, overweldigen, enz.”. Dit *kaṛwaça*, waarin het praef. *ka-* zoowel passieve alsook substantief-vormende kracht heeft, is, al wordt het niet door Dr. Juynboll opgegeven, het uit het Sanskrit geïmporteerde *waça* met Jav. praef. *ka-*; trouwens anderen, bv. Coolsma's Soend. Wdb., s.v. *kaṛwasa* vermelden deze afleiding; ook van der Tuuk schijnt dit standpunt te deelen. Nu is het in meerdere Indonesische talen bekend, dat in drielettergrepige woorden door het „accent” op de paenultima de vocaal van de antepaenultima neiging vertoont hetzij te verzwakken tot *ě* hetzij zelfs geheel uit te vallen. In het Javaansch is dit verschijnsel zoo gewoon, dat het overbodig is voorbeelden te noemen. Zoo is het zeer goed mogelijk te achten, dat *kaṛwasa* zich heeft ontwikkeld tot *kěwasa* en dit tot *k^wasa*, *kwasa*. Aangezien nu verder *wa* in vele gevallen zich ontwikkeld heeft tot *o* (zie hierover nader: Berg, Inl. tot de studie van het Oud-Jav., p. 181), kan *kwasa* verder zijn vervormd tot *kosa*, waarmee het hierboven besproken woord etymologisch verklaard zou zijn.

Nu kan men mij tegemoet voeren, dat *kaṛwaça* reeds volgens de algemeen gangbare opvattingen de voorlooper is van *koerwasa*, dat in het Nieuw-Jav. als „macht, machtig, enz.” bestaat, (ook *kwasa* gespeld, ook de uitspraak varieert). Immers: *kaṛwaça* > *kěwasa*, maar voor

'n volgende *w* is de overgang $\check{e} > u$ te verklaren; men zie bv. Berg, Inleiding, p. 178: „N. J. kuwasa (voor *kěwasa*) uit O. J. *kawaça*”. Echter behoeft, naar mijn meening, het een het ander niet uit te sluiten: we ontmoeten dan een stel doubletten. Phonetische doubletten zijn uitgesloten (kort en bondig kan men dit zien betoogd bv. bij De Saussure, *Cours de linguistique générale*, pp. 214—215); toch is het een bekend feit, dat in een taal twee woorden van verschillenden vorm en meestal ook verschillende beteekenis (doch dit is bijzaak) bestaan, die van oorsprong één en hetzelfde woord zijn, dat zich door omstandigheden als het ware verdubbeld heeft. Die omstandigheden kunnen van verschillenden aard zijn: aan een geval als het Deutsche *Hagen*, dat op een gegeven moment in 'n bepaald deel van het taalgebied (Oost M.D.) door contractie veranderde in *Hain*, aanvankelijk met dezelfde beteekenis (de semantische differentiatie is secundair, vgl. Paul, *Deutsch. Wtb.* s.v. Hag; Paul, *Prinz. d. Sprachgesch.* ⁵ p. 256, § 177; zie ook Paul, *Deutsche Gramm.* Bd. I, p. 223 = T. II, § 89), wat nog het geval is in een compositum als *Hainbüchen* naast *Hage(n)büchen*, ziet men dat doubletten kunnen ontstaan doordat een bepaalde dialektische ontwikkeling de grenzen van het dialect overschrijdt. Een eenigszins ander geval is dat van leenwoorden uit een vreemde taal: eenmaal opgenomen in een andere taal maken zij de evolutie van die taal mee; later wederom uit dezelfde bron maar langs een anderen weg ingevoerd vormen ze met de reeds veranderde vroegere ontleeningen doubletten (zoo bv. de „mots savants” in het Fransch, zie o.a. Vendryès, *Le langage*, pp. 52 sqq., Paul, *Prinz.* ⁵ § 176, waar uitvoerige literatuuropgave). Beide wijzen van ontstaan zouden, indien werkelijk *kosa* naast *koewasa* voortgekomen is uit 'n ouder *karwasa*, in ons geval denkbaar zijn. Theoretisch immers zou de mogelijkheid kunnen bestaan, dat Skt. *vaça* in 'n vroegere periode opgenomen in het Oud-Jav. en met het Oud-Jav. praef. *ka-* voorzien op de eene wijze, later wederom opgenomen en gepraefigeerd op de andere wijze evolueerde. Voordat er veel meer dan op het huidige oogenblik van de oudere Javaansche literatuur is bekend geworden en op grond hiervan met meer zekerheid over historisch-grammaticale kwesties kan worden geoordeeld, dient men zich van conclusies te onthouden en kan men slechts vermoedens voordragen. Intusschen staan de bij de hierboven voorgestelde afleiding van *kosa* betrokken klankwetten vast, slechts over bijzonderheden van hun chronologie is men nog onzeker; echter is het een feit, dat in 't waarschijnlijk oudste, ons thans bekende, product der Oud-Jav. letter-

kunde, het Rāmāyaṇa, reeds *o* naast *wa*, althans in onze overlevering, voorkomt (bv. *lon* naast *lwan*, *kon* naast *kwan*, de vormen *ron*, *poh*, enz.; plaatsen in Juynboll's Woordenlijst). Ik wijs in dit verband ook op de beschouwingen van Prof. Kern, V. G. X, p. 5. Men kan voorts nog opmerken dat *kosa* (en z'n afleidingen) niet als in de moderne levende taal voorkomend worden opgegeven; niemand kan echter weten, welke verrassingen een nader, diepgaand, onderzoek van de huidige Javaansche dialecten ons nog zal bieden. Het is zeer wel mogelijk dat vormen en woorden, die op grond van gegevens uit de literatuur reeds lang voor dood verklaard zijn, daar nog blijken te leven.

Trouwens van doubletten met *-o-* eenerzijds en *-oewa-* anderzijds bestaan voorbeelden. Er bestaat 'n N. Jav. woord *koewatji* of *kwatji* (zie Jansz, Wdb.), „de gekookte en daarna gezouten en gedroogde sëmangka-pitten”; hiernaast komt echter voor *kotji*, een „minder goede uitspraak” volgens Gericke en Roorda, I, 410. Inderdaad is het denkbaar, dat in kringen, waar de herinnering aan of de bekendheid met den ouderen vorm *kawa-* of *kwa-* tegenover een dialectisch of vulgair *ko-* nog bestond, de vorm, waarin de *w*, al dan niet door een vocalisch element voorafgegaan, opzettelijk werd geprotegeerd. Men lette in dit verband ook op een woord als Soend. *sora*, „korte vorm van *sowara*” volgens Coolsma, Wdb. s.v. Skt. *swara*, „stem, geluid” leeft in het Soendaasch voort als *sowara*, met dezelfde beteekenis. Echter bestaat er een doublet *sora*, volgens Coolsma, t. a. p., minder deftig en daarom ook liever gebruikt voor geluid van dieren of levenloze voorwerpen. Hier dus ook een semantische differentiatie. Trouwens, in het Jav. *sora*, „luid, hardop, met luide stem”, zal men ook hebben te zien een doublet van *swara*, zooals reeds Gericke en Roorda, I, 758, waarschijnlijk achtten. Het Soendaasch zal zijn *sora* wel aan Javaanschen invloed te danken hebben; dergelijke bijzondere omstandigheden maken de kwestie nog interessanter. Het Sanskrit *svarga*, „hemel” leeft in het Javaansch voort als *swarga*, ook *sawarga* of *soewarga*, in het Maleisch echter bestaat *sorga*, welke vorm ook wel op Jav. taalgebied bekend is (K. B. W. III, 97). De in dit geval uit de overgangsklank tusschen *s* en *w* ontstane *ě* (gèspeld *a*; vòòr *w* > *oe*) wordt dus op dezelfde wijze behandeld als de *ě* < *a* in antepaenultima bij *kawasa*: *swarga* > *sěwarga* > *soewarga* en *kawasa* > *koewasa*. De vliegende hond, O. Jav. *kalwang*, N. Jav. *kalong* heet in het Mal. *kaloewang*. Soend. *sabot*, „terwijl” is de „samengetrokken vorm” (Coolsma) voor *saboewat*. Al mogen som-

mige bijzonderheden nog niet geheel duidelijk zijn, het verschijnsel: - o - naast - *oewa* - is te constateeren. Nog slechts de opmerking, dat het Maleische *koewasa*, „macht, enz.”, waarvan de *oe* verklaard zou kunnen worden door uitspraak als - *koew* - van de letters *كو* in het als *karwasa* bedoelde *كواس*, in verband met de Javaansche ontwikkeling, waar het schrift een dergelijke aanleiding niet heeft kunnen geven en het optreden van de *oe* vòòr *w* ook in andere gevallen in het Maleisch, m.i. beter op dezelfde wijze als het gelijk-luidende Javaansche woord is uit te leggen.

Wat *prakosa* en *parikosa* betreft: deze vormen zijn ook bij andere grondwoorden bekend en kunnen zeer wel als secundaire vormen, ontstaan nadat *kosa* in het Javaansch een gebruikte vorm geworden was, verklaard worden.

Aug.—Dec. 1930.